

Jezik Kraljevićeva Požeškoga đaka

Thür, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:142513>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-06**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera
Filozofski fakultet u Osijeku
Diplomski studij Hrvatskoga jezika i književnosti i Mađarskoga jezika i
književnosti

Ivana Thür

Jezik Kraljevićeva Požeškoga đaka

Diplomski rad

Mentorica: prof. dr. sc. u trajnom zvanju Sanda Ham

Osijek, 2020.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera
Filozofski fakultet u Osijeku
Diplomski studij Hrvatskoga jezika i književnosti i Mađarskoga jezika i
književnosti

Ivana Thür

Jezik Kraljevićeva Požeškoga đaka

Diplomski rad

Mentorica: prof. dr. sc. u trajnom zvanju Sanda Ham

Znanstveno područje: humanističke znanosti, polje: filologija, grana: kroatistika

Osijek, 2020.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 2. rujna 2020. godine

Ivana Thur, 0122219253

Sadržaj

UVOD	3
MIROSLAV KRALJEVIĆ	4
Život Miroslava Kraljevića	4
Rad Kraljevićeve tiskare	7
Požeški đak	9
HRVATSKI JEZIK U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA	15
JEZIK POŽEŠKOGA ĐAKA	19
Slovopis	19
Pravopis	21
Riječi iz počasti	23
Prva riječ u rečenici	24
Sastavljeno i rastavljeno pisanje	24
O MORFOLOŠKIM OBILJEŽJIMA PROMJENJIVIH RIJEČI U KRALJEVIĆEVU POŽEŠKOMU ĐAKU	24
NEPROMJENJIVE RIJEČI	26
Veznici	27
Prijedlozi	35
Usklici	43
Prilozi	44
Čestice	46
ZAKLJUČAK	47
Izvor	49
Literatura	50

Sažetak

U ovome radu opisuje se jezik Požeškoga đaka Miroslava Kraljevića. Za opis je poslužio pretisak načinjen 1994., a identičan (kako jezikom tako i formatom stranica) je originalu iz 1863. godine koji čuva Gradski muzej Požega. Opisuje se pravopis (s osobitim naglaskom na slovopis) i nepromjenjive riječi, a istaknuta su i morfološka obilježja promjenjivih riječi. Prema navedenim razinama opisa, Kraljevićev jezik uspoređuje se sa slovnicaма njegova doba, ali i sa suvremenim gramatikama i pravopisima. Također se uspoređuje prvo izdanje Požeškoga đaka s izdanjem iz 21. stoljeća. U obzir se uzimaju i Kraljevićevi rukopisi koje čuva Gradski muzej Požega.

Ključne riječi: Miroslav Kraljević, Požeški đak, jezik zagrebačke filološke škole, slovopis, pravopis, veznici, prijedlozi, prilozi, uzvici, čestice

UVOD

Proučavajući jezik nekoga pisca, važno je istražiti političke, društvene i jezične prilike razdoblja u kojemu je književnik stvarao. U trenutku kada Miroslav Kraljević piše roman Požeški đak, vlada Bachov apsolutizam i nepovoljne prilike za hrvatsko društvo. Hrvatska je u pravnom smislu izjednačena s ostalim austrijskim zemljama. Zabranjena je uporaba hrvatske zastave, u upravu i škole njemački je uveden kao službeni jezik čime se zatirao hrvatski jezik.

Požeški đak napisan je 1851. godine, ali je objavljen tek 1863. godine jer se Bachov apsolutizam negativno odrazio i na rodoljubni zanos političara i književnika. Političko i društveno djelovanje bilo je pod nadzorom Bachovog činovništva zbog čega su mnogi pisci odustali od pisanja, dok su drugi, poput Kraljevića, stvarali svoja djela u tajnosti ne objavljujući ih.

Kada je o hrvatskom jeziku riječ, kojim je pisan Požeški đak, u Kraljevićevo je vrijeme na snazi bila norma zagrebačke filološke škole, a opis će Kraljevićeva jezika potvrditi da se on te norme i pridržava.

Na početku rada bit će nekoliko riječi o samome autoru Požeškoga đaka - Miroslavu Kraljeviću, njegovoj djelatnosti na području politike, ali i književnosti. Neizostavna je i činjenica da je osnovao prvu tiskaru u Požegi oko koje su se okupljala mnoga znamenita imena. Prije opisivanja jezika, istaknut će se najvažniji podatci o romanu i razdoblju druge polovice 19. stoljeća.

U glavnom dijelu rada, opisat će se slovopisna i pravopisna norma u odnosu na normu zagrebačke filološke škole, što je nužno zbog primjera u izvornom obliku koji je različit od suvremenoga. Nakon toga će se opisati nepromjenjive riječi jer su promjenjive riječi u jeziku zagrebačke škole već opširno opisane. O promjenjivim je riječima Ham pisala opisujući jezik Ivana Kozarca¹ te u knjizi Jezik zagrebačke filološke škole. Kolenić je o promjenjivim riječima pisala u knjizi Pogled u strukturu hrvatske gramatike (Od Kašićeve do Tkalčićeve)², a Tafra³ u Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić te Jezikoslovna razdvojba.

U radu se opisuje jezik prvoga izdanja iz 1863. godine.

¹ Više vidi: Ham, 2009., 1995.

² Više vidi: Kolenić, 2003.

³ Više vidi: Tafra, 1993., 1995.

MIROSLAV KRALJEVIĆ

Život Miroslava Kraljevića

Miroslav pl. Kraljević rodio se 25. srpnja 1823. godine u Požegi. Njegova obitelj doselila je iz Bosne u Dragu (kod Požege) oko 1694. godine kada im kralj Leopold dodjeljuje plemstvo. O naseljavanju obitelji Kraljević u Hrvatskoj Blažek kaže:

„Oni su se u Dragi brzo širili i godine 1760. rod Kraljevića imao je 9 kuća i 82 žitelja. Jedna skupina Kraljevića preselila se zatim u Požegu, a iz te loze i skupine Kraljevića je i obitelj Miroslava Kraljevića. U Dragi je znatno kasnije, na svojoj staroj djedovini, boravio poznati i slavni slikar, jedan od najslavnijih likovnih umjetnika, također imenom Miroslav Kraljević.“ (Blažek, 1989.: 9.)

Završivši osnovnu školu i šest razreda gimnazije, nastavlja školovanje u Pečuhu, a pravni studij u Győru (Đuru) i Pešti. Nakon uspješnog završetka studija, Kraljević se vraća u svoj rodni grad. Ostavio je otiska u hrvatskoj povijesti na dva polja. Ponajprije se ostvario kao političar obnašajući brojne dužnosti, a zatim i književnik koji je ujedno i osnivač prve tiskare u Požegi. Govoreći o Kraljevićevoj svestranosti, Blažek kaže:

„Naime, u Miroslavu Kraljeviću su se objedinile dvije vrline: smisao za društveni, politički i prosvjetni rad te smisao za razvoj svoga ne malog književnog talenta.“ (Blažek, 1989.: 39.)

U rad županijske oblasti u Požegi stupa 1843. godine, nakon čega postaje županijski veliki bilježnik i županijski povjerenik u Križevcima. U ulozi velikoga bilježnika Požeške županije 1848. godine u Požegi pozdravlja bana Josipa Jelačića koji je doputovao u grad. Godine 1854. postaje okružni politički i sudbeni povjerenik u Našicama, a sedam godina poslije prilikom nove županijske organizacije postaje drugim podžupanom Požeške županije. Članom regnikolarne deputacije postaje 1867. godine, a iste godine i veliki župan Požeške županije kada je 1870. premješten u Osijek. Posljednju službu obnašao je kao veliki virovitički župan do 1874. godine kada je umirovljen.

16. rujna 1877. umire u Požegi i biva sahranjen u obiteljskoj grobnici na groblju sv. Ilije. Blažek kao predmet svoga istraživanja uzima Kraljevićevu osmrtnicu ističući kao zanimljivosti navođenje svih njegovih dužnosti i članova bliže i dalje obitelji, ali izostanak njega kao književnika, urednika časopisa i osnivača prve tiskare u Požegi.

Slika 1.: Osmrtnica Miroslava Kraljevića (vlasništvo Gradskog muzeja Požege)

Prijepis osmrtnice:

„Razcviljenim srcem obznanjujemo pretužnu viest, da nam je danas u 5 satih s jutra nakon duljega bolovanja, providjen svetotajstvi umirućih, preminuo u 55. godini života svoga suprug, odnosno otac, brat, bratić i šurjak

MIROSLAV pl. KRALJEVIĆ

umirovljeni veliki župan, gradjanin i zastupnik slobodnoga kr. grada Požege, ravnatelj I. požeške štedionice, narodni zastupnik na saboru trojedne kraljevine i na zajedničkom ugarskohrvatskom saboru i član visoke delegacije.

Tielo nezaboravna pokojnika sahraniti će se na groblju sv. Ilije sutra u 5 satih po podne, a zadušnice obdržavati će se dne 18. o. m. u 9 satih predpodne u župnoj crkvi sv. Terezije, kamo se svi rodjaci, štovatelji, prijatelji i znanci pokojnikovi najuljudnije pozivlju.

U P o ž e g i 16. rujna 1877.

Benjamin pl. Kraljević
kr. podžupanijski tajnik,
brat

Krescencija pl. Stručić,
Anna Thaller,
Amalija pl. Peičić,
rođene Kraljević.

Josip pl. Kraljević,
podarcidjakon, župnik
i narodni zastupnik.

Pavo pl. Kraljević,
umirov. učitelj

Sestre.

Bratići.

Antun Hochstetter,
viećnik kr. sudbenoga stola
Gjurro pl. Stručić,
umir. veliki sudac.

Filip Thaller,
umir. sudac grada Požege
Aleksander pl. Peičić mladji,
predsjednik kr. sudbenoga stola
Aleksander pl. Peičić stariji,
umir. kot. sudac
Dušan pl. Kraljević

Šurjaci.

Marija pl. Kraljević
rođjena Hochstetter
supruga.

Tomo pl. Kraljević,
pristav kr. sudbenoga stola,
i c. kr. poručnik u pričuvu
78. pukovnije

Ljudevita pl. Kraljević.
Laco pl. Kraljević
Tošo pl. Kraljević

Djeca.

Od prvoga dana svoje službe, Kraljević se zauzima za uporabu narodnoga jezika pa tako na velikoj županijskoj skupštini održanoj 4. prosinca 1847. predlaže

„da se izrično uvede uporaba narodnoga jezika u županiju i županijske skupštine te da su svi činovnici i časnici županijski odsele dužni dopisivati se narodnim jezikom.“ (Gaj, 1847.: 401.)

Taj Kraljevićev prijedlog pohvaljuje Gaj u svojim novinama 11. prosinca 1847.

Slika 2.: Preslika Novina dalmatinsko-hrvatsko-slavonskih, 1847., XIII., 400. str.⁴

— Evo radostna glasa iz Požege; radostne vesti nismo još odatle priobćili, odkada novine ove obstoje. Narodni jezik, do sada izključen iz svih skupštinah slavonskih varmedjah, povratja najprije praštara Požega u njegovo dostojanstvo i tim učvrstuje za sve vjekove svezu, koja ju skapča s Hrvatskom. S radostju pozdravljamo posestrinu Požegu na narodnom polju i znamo, da će se naš pozdrav odzivati po svoj Hrvatskoj. — Toli lepi primjer neće ostati u ostaloj Slavonii bez blagotvornoga uspeha; a Požegi će vekom ostati čast, da je perva uvela narodni jezik u svoje skupštine. Nu čujmo de, kako to opisuje sljedeći

Dopis iz Požege 4. pros. U danas započetom velikom spravištu imadosmo pèrvi put srèću (kojoj se po posljednjem našem naputku na državni naš sabor ni nadali nismo), da se je u požežkom spravištu u novie doba narodni jezik čuo; pèrvi put, velim, u novie doba, jer kao što se naši stari dobro spominju, prije 30—40 godinah narodnim jezikom u varmedjah govoriti nije bilo ništa novoga. G. Miroslav Kraljević pozva naše poslanike za minuli naš sabor (budući izvèstja još dali nisu), da bi mu kazali, je li istinita vèst, da je državni sabor narodni jezik za diplomatički u sve javne poslove opredèlio? Kad mu je to jedan od poslanikah potvèrdio, produži isti gospodin svoj

Dva mjeseca prije, 23. listopada 1847. godine, Hrvatski sabor donio je odluku o uvođenju hrvatskoga jezika u javne ustanove pri čemu se uključilo i školstvo svjesno da će putem pisane riječi poučiti šire slojeve ljudi.⁵ O ustrajnosti Požežana govori i Stana Vukovac:

„Požega je slala predstavnike i u Hrvatski i u Požunski sabor; nije stoga nikakvo čudo što među prvima prihvaća uvođenje hrvatskog jezika u javni život, skupštinu i škole.“ (Vukovac, 1984.: 249.)

Osim toga, Požežani prikupljaju novac za osnivanje Jugoslavenske akademije i Zagrebačkog sveučilišta (1867.) pri čemu prednjače pred ostalim hrvatskim gradovima.⁶

⁴ <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=3d45cc35-e613-455d-880c-a505f696dc07#>

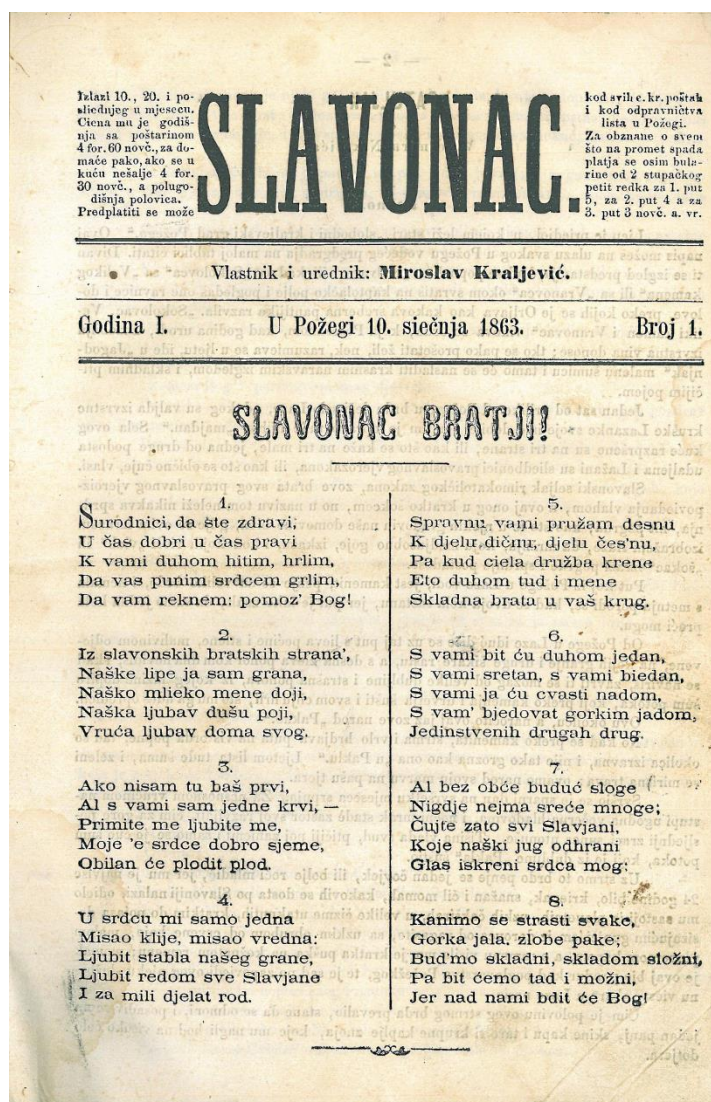
⁵ Požega se priključila pa je tako knjižnica koja je osnovana 1845. godine obnovljena 1862.

⁶ Vidi više: Blažek, 1989.: 62

Rad Kraljevićeve tiskare

Godine 1862. Kraljević osniva prvu tiskaru u Požegi⁷ koja je ujedno druga u Slavoniji (prva je u Osijeku). Odlučuje u svojoj tiskari izdavati časopis Slavonac pa tako 10. siječnja 1863. godine izlazi prvi broj tog zabavnog i poučnog časopisa kojemu je on vlasnik, izdavač i urednik. Josipu Eugenu Tomiću prepustio je čast objavljivanja pozdravne pjesme koju je Tomić nazvao Slavonac bratji!. Časopis je izlazio triput mjesečno do 30. lipnja 1865. godine te je oko sebe okupio dosta suradnika među kojima su osim Tomića, Franjo Ciraki, August Šenoa, Luka Ilić Oriovčanin, Josip Lerman, Ivan Filipović i mnogi drugi.

Slika 3.: Preslika pozdravne pjesme Josipa Eugena Tomića u prvom broju Slavonca (vlasništvo Gradskog muzeja Požega)

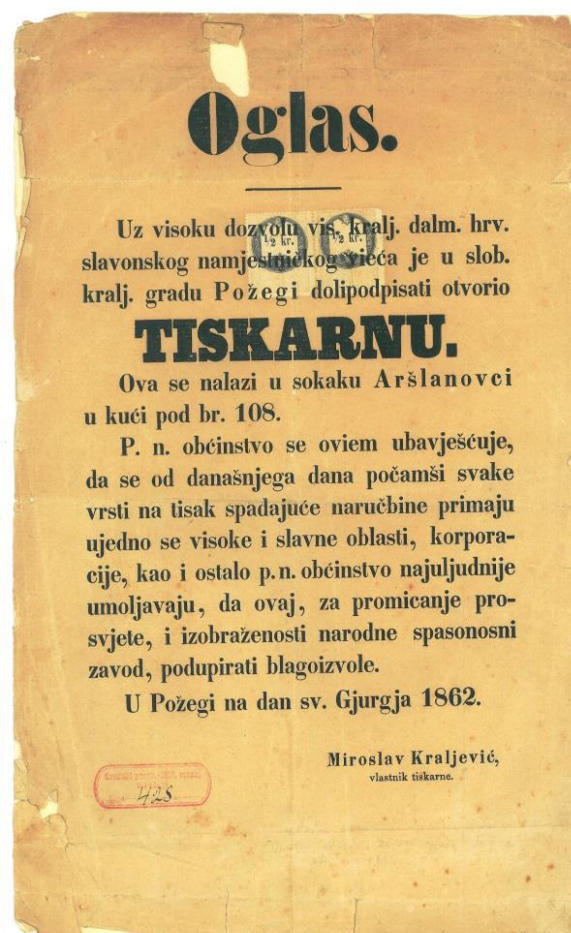
⁷ U Požegi je 1904. godine osnovana druga tiskara, a 1918. Aleksandar Tajkov osniva treću. Više o tiskarskoj djelatnosti vidi: Blažek, 1989.: 32.–36.

Upućujući Skupštini Požeške županije dopuštenje za izdavanje časopisa, Kraljević navodi njegov sadržaj, a to je: Dobar župnik, Pjesme, novele i pripoviesti, Domaći liečnik, Kućnik ili mali gospodar, Zakonoša ili urednik, Seoski knez i Svaštice.⁸ U oglasu kojim obavještava javnost o otvaranju tiskare, Kraljević navodi da je dobio dopuštenje za rad sljedećim riječima:

„Uz visoku dozvolu vis. kralj. Dalm. Hrv. slavonskog namjestničkog vieća je u slob. kralj. gradu Požegi dolipodpisati otvorio tiskarnu.“

Nadalje, govori o cilju tiskare, a to je promicanje prosvjete i kulture.

Slika 4.: Preslika oglasa o otvaranju tiskare (vlasništvo Gradskog muzeja Požega)

Iako su mnogi podupirali Kraljevića kao promicatelja ravnopravnosti među Hrvatima i Srbima, bilo je i onih koji su tvrdili da želi odvojiti Slavoniju od ostatka Hrvatske. Kraljević se branio riječima da poštuje sve Hrvate jednako, no naziv časopisa Slavonac izabrao je s ciljem

⁸ Više o sadržaju Slavonca vidi: Vukovac, 1984.: 252.–253.

odupiranja Mađarima koji su svojatali slavonske županije kao svoje.⁹ Boreći se s tim problemima, kao i financijskim, postupno sve rjeđe izlazi časopis da bi se na kraju potpuno ugasio.¹⁰

Požeški đak

Osim što 1863. godine počinje izdavati časopis Slavonac, Kraljević izdaje Požeški pučki koledar za prestupnu godinu 1864., no osim kalendara sadržava i pjesme te tiska svoj roman Požeški djak ili ljubimo milu svoju narodnost i grlimo sladki svoj narodni jezik koji naziva *prvim naškim izvornim romanom u dva diela*. Tiskan je u onovremenim džepnim formatima.¹¹

Slika 5: Izvornik iz 1863. g. i pretisak Gradske knjižnice Požega iz 1994. g.

Kao što i sam autor navodi, roman je podijeljen u dva dijela. Prvi obuhvaća posvetu, predgovor i prvih 179 stranica, nakon čega slijedi drugi dio do 431. stranice. Posvetu započinje riječima „Dragi brate i mile sestre!“ nakon čega navodi da je 1851. godine počeo pisati roman za

⁹ Vidi: Kempf, 1933: 2–4.

¹⁰ Više vidi: Vukovac, 1984.: 255.

¹¹ Prema originalu iz Gradskog muzeja Požega (821. 163. 42-31 KRA P1-2) širina stranice jest 10 cm, dužina 13,5, a debljina knjige 2,5 cm.

vrijeme službe u Križevcima. Iako je kanio posvetiti knjigu roditeljima, u međuvremenu su oni umrli te je posvećuje bratu Benjaminu i sestrama kao i djeci umrlih mu sestara.

U početku predgovora (Kraljević, 1994.: XI.) navodi Kraljević razlog pisanja romana:

„Opazio sam u preljubljenom našem narodu, osobito kod onih, koji čitaju, da za romani teže, nu žalibože za romani u tudjem duhu i u tudjem jeziku. Pomislim u sebi: Bože mili! nebi'l da oti, kad bi u milom svom narodnom jeziku slične bajke imali, nje takodjer hotjeli s onom istom vrućom željom čitati, kojom stranjske takove knjige čitaju? – idem ja, da napišem u narodnom duhu i u narodnom jeziku takovu knjižicu.“

U nastavku (Kraljević, 1994.: XIII.) priznaje da djelo ima nedostataka u pogledu jezika:

„Pogrešaka u njem ima svake vrste dovoljno, paće isti štamparskih nefali.“

Roman se temelji na društveno-povijesno-političkoj situaciji, a iako je radnja romana smještena u Požegi, ono je odraz cijelog društva 18. stoljeća.

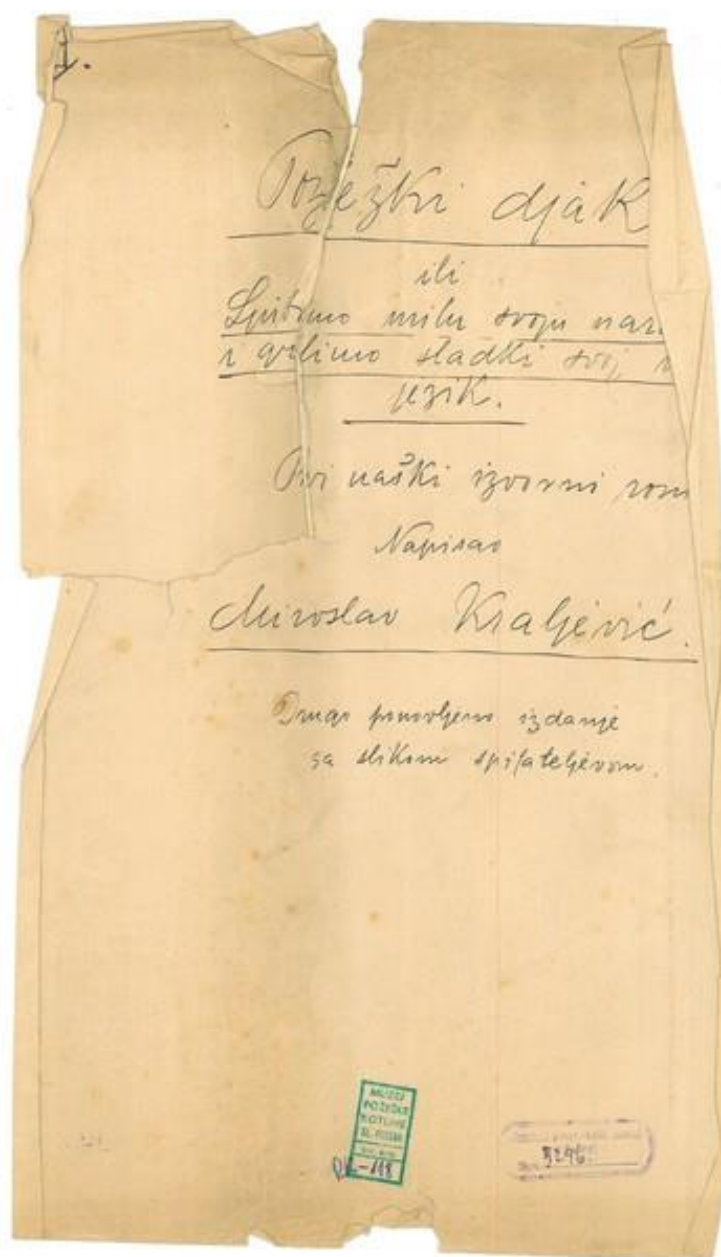
Okosnicu romana čini naivna ljubavna priča između Ljubice i Petra, no mnogim slikama Kraljević oslikava područje Požege, kao i različita događanja i slavlja. Jelčić (1977.: 74.) izdvaja povijesne činjenice na kojima počiva radnja romana, a to je razdoblje državnih reformi koje je poduzeo Josip II. radi centralizacije svojega carstva pa tako u romanu Pravočini prijeti opasnost da ostane bez službe ako u tri godine ne nauči njemački jezik što odgovara povijesnim događajima.

Također je u romanu prikazao doušništvo i uhođenje što odgovara centralističko-apsolutističkom državnom ustroju karakterističnom za to vrijeme u Hrvatskoj. Priča između Ljubice i Petra završava sretno prilikom dolaska Josipa II. što odgovara njegovom povijesnom dolasku 1783. godine.

Nemec izdvaja nekoliko važnih elemenata u romanesknom pasažu, a to su Kraljevićeva želja da svojem narodu podari roman na narodnome jeziku čime bi ga odvratio od čitanja stranih romana, obraćanje ženskoj publici shvaćajući njihovu važnost u pridobivanju za čitanje te Kraljevićeva svjesnost da romani nisu na dobrom glasu jer se erotskim tematikama udaljavaju od tradicionalnog morala, ali brani žanr govoreći o umjerenosti sadržaja romana.¹²

¹² Više vidi: Nemec, 1994.: 65.–71.

Slika 6.: Rukopis Požeškoga đaka (vlasništvo Gradskog muzeja Požega)

Prijepis:

Požeški djak
ili
Ljubimo milu svoju narodnost
i grlimo sladki svoj narodni
jezik
Prvi naški izvorni roman
Napisao
Miroslav Kraljević
Drugo ponovljeno izdanje
sa slikom spisateljevom

Slika 7. Rukopis Požeškoga đaka (vlasništvo Gradskog muzeja Požeja)

II

Poglavitomu i blagorodnomu gospodinu
Benjaminu Kraljeviću,
županijskom kotarskom sudcu u Begtežih
svomu ljubljenumu bratu;
zatim:
Blagorodnim gospodjam
Krescenciji Stručičevoj,
Ani Thallerovej
Ljubici Peičičevoj
milim svojim sestram;
napokon:
Dragim svojim nećakinjam i nećakom,
djeci svojih u Gospodinu usnuv-
ših sestara
Veve Heimbove i Laure Pičičeve
posvećuje ovo djelo

brat, ovdje njak
Miroslav Kraljević,
pisatelj prvoga naškoga
igromoga romana.

Prijepis:

Poglavitomu i blagorodnomu gospodinu
Benjaminu Kraljeviću
županijskom Kotarskom sudcu u Begtežih
svomu ljubljenumu bratu;
zatim
Blagorodnim gospodjam:
Krescenciji Stručičevoj,
Ani Thallerovej i
Ljubici Peičičevoj
milim svojim sestram;
napokon:
Dragim svojim nećakinjam i nećakom,
djeci svojih u Gospodinu usnuv-
ših sestara
Veve Heimbove i Laure Pičičeve
posvećuje ovo djelo

Slika 8. Rukopis Požeškoga đaka (vlasništvo Gradskog muzeja Požega)

1.

I.

Bilo je to posljednjih godina Kraljevine
 blage uspomena Kraljice Marije Tereze.
 Jednako vrijeme njima izlazili su i slobodni
 i Kraljevski grad Požega iz orkne sv.
 Lore, kojim upravljahu Paulini, stalo
 deset sati gimnazijski djaci. Bili su u
 redu raspored za razredom, dva a dva u
 školske zdanje. Za njima učitelj, gvo-
 nijska i gradska gospođa, kojim se pridružilo
 sucenici i svi građani toga grada.

Neki građanin proviže se na kolih,
 u kojih bijaše velik sanduk, shtakama* tuc.
 jakom, a zatim preko toga pokriva školskoga
 zdanja. Bilo je nekako provesti se kroz
 gupne orkne, pa onda u Kutjevo, gdje će
 biti na malu Gospu vnašar.

Kad on ugleda tu povorku djaka, stane
 o kolu, ter snetari jednoga, koji je mnogo
 kašniji iz orkne izašar, jer je služio pri sv.
 misli - i upita ga:

- Amice djaci, je li danas, Te Deum
 laudamus i perseracija? Vidim da toliki
 svit sviti po gimnaziji...

Djaci mu veselo, ali nijedno pouzdanje
 pogledom odgovori:

- Jeste, jeste! ... i hoće da se od njega udalji.

- Deder stani, more! - veli mu putnik. Ja
 i sam priznajem, da tako mora biti... Vi
 djaci, kad je, Keni sanete, potuljite se, pa
 ako vas čovjek upita: Tho si? - odgovorite:
 Siermah djak! ... i kad je, Te Deum lau-
 damus? T odgovarate: Gospodin sam djak!...
 i ne ćete čovjeka mi da pogledate. Deder
 mi more reci, poznai li Petra Dobroto-
 ra?

- Poznam, setna je školu svčio i danas
 će perserirati...

- Kaži mi, da će danas s onom u Kutje-
 vo?

* ulicom
 ** dječak
 *** Kraljevski

T ukočite se, ter
 na isti pitanje

Prijepis:

Bilo je to posljednih godina kraljevanja blage uspomene kraljice Marije Terezije, početkom mjeseca rujna izlazili su u slobodnom i kraljevskom gradu Požegi iz crkve sv. Lovre, kojom upravljahu Paulini, okolo 10 sati gimnazijski djaci.

Išli su u redu razred za razredom, dva a dva u školsko zdanje. Za njimi učitelji, županijska i gradska gospoda, kojim se pridružiše svećenici i ini građani toga grada.

Neki gradjanin proveze se na kolih, u kojih bijaše velik sanduk, sokakom Vučjakom, zatim preko trga pokraj školskoga zdanja. Bio je nakanio provesti se kraj župne crkve, pa onda u Kutjevo, gdje će biti na malu Gospu vašar.

Kad on ugleda tu povorku djaka, stade s koli, ter sustavi jednoga, koji je mnogo kašnje iz crkve izašao, jer je služio pri sv. misi - i upita ga:

- Amice djače, je li danas „Te Deum laudamus i peroracija?“ Vidim bo da toliki sviet vrvi po gimnaziji...

Djak mu veselo, ali ujedno ponositim pogledom odgovori:

- Jest, jest!... i hoće da se od njega udalji.

- Deder stani, more! - veli mu putnik. Ja i sam priznajem, da tako mora biti... Vi djaci, kad je „Veni sancte“, potuljite se, pa ako vas čovjek upita: Tko si? – odgovorite; Siromah djak!... A kad je „Te Deum laudamus“ (znak za umetanje na lijevoj margini napisano: naprčite se, ter na isto pitanje?) odgovarate: Gospodin sam djak!... te ne ćete čovjeka ni da pogledate. Deder mi more reci, poznaš li Petra Dobrotvoru?...

- Poznam, šestu je školu svršio i danas će perorirati...

- Kaži mu da će danas s menom u Kutjevo

x ulicam

xx sajam

xxx krasnosloviti

Mogu se uočiti mnoge razlike između jezika rukopisa i prvoga izdanja Požeškoga đaka. Osim toga što je ponegdje red riječi u rečenici promijenjen, dio je teksta izbačen ili dodan.

Najuočljivije su razlike rastavljeno pisanje negacije od glagola (*ne ćete*), izostanak nastavka *-ah* u genitivu množine. Također su razlike vidljive i u leksiku pa tako u rukopisu piše *neki (gradjanin)* i *kašnje*, dok u tiskanom obliku piše *njeki* i *kasnije*.

Na temelju rukopisa prve stranice romana uočljive su mnoge razlike između jezika rukopisa i prvoga izdanja romana koje je Kraljević prilikom tiskanja ispravio te prilagodio tadašnjoj normi.

Jakić za Đaka kaže:

„Kraljevićev Požeški đak bio je u svoje vrijeme veoma omiljen i popularan u svim krajevima Hrvatske i Slavonije, a i tadašnja ga je kritika dobro primila.“ (Jakić, 1974.: 61.)

Mnogi su upućivali pisma potpore Kraljeviću kao uredniku Slavonca, a možda najbolju situaciju oko nastanka Kraljevićeva romana izražava Petar Preradović:

„Dragi gospodine! Kad ste bili tako dobri, te ste mi poslali Vašu pripoviest Požeški djak, molili ste me za moje mnenje o tom svome, a i narodnom prvencu na polju pripoviednom. Ja sam Vašeg djaka pročitao, ali mučan je posao o čemu suditi, gdje još u našoj književnosti ne imamo ugleda,

a suditi po tuđoj u toj struci umjetnosti ne bi bilo pravedno. Ja Vam mogu u toliko samo kazati, da Vam je djelo svakojako zaslužno, jer ste Vi njime prvi jarak zaorali u cjelici zemlji narodnog romana. Ja znam, da će Vam mnogi koješta prigovarati; to je lako, ali teško je bolje načiniti. Mi još ne imamo zabavne proze. Prošli vijekovi ne ostaviše nam ništa u tom obziru, u što bi se ugledati mogli; moramo zato sami, da od temelja u toj struci radimo. Teško si ga pri tom početnikom, kojim je mnogo muke, a malo hvale...“ (Kempf, 1910.: 776.-777.)

Ne postoji povijest književnosti koja ne spominje Kraljevića i njegova Požeškoga đaka kao prvi hrvatski roman. O Kraljevićevu životu, djelovanju i značaju za Požegu pišu Nemeč, Jelčić, Vukovac, Jakić, Kempf, Blažek i dr., a najmanje jedan studentski rad napisan je na temu njega i njegova Požeškoga đaka. Svi navedeni autori koji su pisali o Kraljeviću, proučavali su njegovog Slavonca i Požeškoga đaka iz područja književnosti, dok je jezik neistražen.

HRVATSKI JEZIK U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

Devetnaesto stoljeće obilježeno je mnogim polemikama oko jezičnih i pravopisnih pitanja.

Gledajući hrvatske štokavske tekstove od polovice 18. do kraja 19. stoljeća, Brozović taj vremenski raspon dijeli na dva duga razdoblja, a to je do hrvatskoga narodnoga preporoda i nakon njega:

„U prvome se dva hrvatska pismena jezika postepeno standardiziraju (...): kajkavski za kajkavce, novoštokavski za sve ostale, tj. za čakavce i (novo)štokavce. U drugome razdoblju, nakon preporoda, manjinski se kajkavski standardni jezik napušta i novoštokavština se izgrađuje kao jedini standardni jezik za sve Hrvate.“ (Brozović, 1976.: 112.)

Druga polovica 19. stoljeća obilježena je djelovanjem filoloških škola, a to su riječka, zagrebačka, zadarska i škola hrvatskih vukovaca. Dok su prve tri dobile naziv prema gradovima iz kojih su djelovali predstavnici, vukovci su ime dobili prema svome uzoru Vuku Stefanoviću Karadžiću. Predstavnik riječke škole jest Fran Kurelec, zagrebačke Adolfo Veber Tkalčević, a zadarske Ante Kuzmanić.

Što se tiče nastanka gramatika i slovnica u razdoblju od ilirizma do kraja 19. stoljeća, one se mogu podijeliti u dvije skupine, a to su slovnice zagrebačke filološke škole i hrvatske vukovske gramatike. Ono po čemu se dijele nisu vrijeme ili mjesto nastanka već književnojezična norma.

Od gramatika prethodnih razdoblja, slovnice i gramatike u razdoblju zagrebačke filološke škole razlikuju se nastankom (na temelju unaprijed zadanih jezičnonormativnih smjernica budući da nastaju u okviru političkih pokreta), sadržajem i gramatičkim modelom (u slovnicama postoje dijelovi o slovopisu, pravopisu, glasovima, morfologiji, rječotvorbi i sintaksi te padežni model koji

čini sedam padeža) te normativnim rješenjima zagrebačke škole (*ie*, moronološki pravopis, stariji padežni nastavci) i hrvatskih vukovaca (*ije*, fonološki pravopis, noviji padežni nastavci).

Slovnice nastale na idejama zagrebačke filološke škole izdavale su se od 1836. godine kada Babukić u Zagrebu objavljuje Osnovu slovnice slavjanske narječja ilirskoga pa sve do posljednje Vitanovićeve gramatike u Osijeku 1891. godine.

Cilj slovničara bio je zalaganje za ujednačivanjem književnoga jezika o čemu govori i Ljudevit Jonke:

„Ljudevit Gaj i njegov ilirski krug ne žele provesti jezično jedinstvo samo u hrvatskoj književnosti nego i u književnosti svih Ilira, tj. svih južnih Slavena.“ (Jonke, 1964.: 174.)

Nadalje, Jonke navodi da su Gaj i njegovi sljedbenici Antun Mažuranić, Dimitrija Demeter, Vjekoslav Babukić, Dragutin Rakovac i drugi za temelj uzeli štokavsko narječje svjesni da se samo njime može postići južnoslavensko jezično jedinstvo. Štokavsko se narječje odabire jer njime govori većina, na njemu je napisana najjača književnost te je za njega književni jezik najpogodniji. Na pitanje zašto ilirci za književni jezik nisu odabrali kajkavsko narječje, odgovara Bogoslav Šulek 1844. godine u knjižici Šta naměravaju Iliri? govoreći o kajkavcima kao skupini od 800 000, dok ostali Iliri kojima je štokavsko narječje blisko broji 11 milijuna ljudi. Kao drugi razlog navodi kajkavsko narječje kao ono koje sadrži mnoge riječi iz mađarskoga i njemačkoga jezika čime upućuje na čistoću štokavskoga narječja, dok je treći, a ujedno i zadnji razlog taj što su mnoge knjige napisane na štokavskome narečju, a na kajkavskome malo. (Jonke, 1964.: 174.)

Zastupanja o zajedničkom jeziku za sve južne Slavene utkana su i u načela zagrebačke filološke škole koje je izrekao Veber:

„Zagrebačka je škola imala zadatak, da kajkavce i čakavce privede u kolo štokavacah, kako bi se razširilo književno polje. Nebi bilo mudro, da su za taj cilj poprimili Ilirci, među kojima je bilo i štokavacah, namah skrajnju štokavštinu, jer bi tim bili morali žrtvovati silu dobrih riečih i frazah, koih štokavština nepozna, i zbaciti dosta oblikah koji su očevidno pravilniji, nego oni, koje je mjesto njih štokavština u novije vrieme, premda ne skrozimice, razvila, pa bi tako bili otegotili, ako ne posve osujetili, posao ujedinjavanja. Zato su, proučivši sva tri narječja, prihvatili iz štokavštine one oblike, kojimi se ona najjače ističe, a zadržali iz kajkavštine i čakavštine one, koji su pravilniji, a nisu još posve izumrli među štokavci, tako da su se braća mogla dobro među sobom razumievati što je glavni cilj jezičnoga jedinstva.“ (Veber, 1887.: 458.)

Iako je temelj zagrebačke škole štokavština, ona s vremenom poprima novije oblike. Jekavska štokavština normirana je u prvoj zagrebačkoj gramatici s preporukom da se rogato *ě* može čitati jekavski, ikavski i ekavski, no postupno je u slovnicama ostala preporuka samo za pisanje jekavskog odraza jata. Govoreći o starim padežnim nastavcima, Ham kaže:

„Stari su padežni nastavci (izrazito obilježje zagrebačke škole i oštra granica prema hrvatskim vukovcima) izabrani jer su zajednički svim trima hrvatskim dijalektima - jer još u

(staro)štokavštini nisu izumrli, a u kajkavaca i čakavaca su posve životni, dok ih skrajnja štokavština ne pozna.“¹³ (Ham, 2009: 239.)

Najizraženije razlike mogu se uočiti između zagrebačkih i vukovskih gramatika. Dok zagrebački slovničari normiraju književni jezik koji je iznad mjesnih govora, hrvatski vukovci oslanjaju se na živi govor koji određuje načelo *Govori kao što dobri štokavci govore*. Iako su za temelj uzeli štokavsko narječje, zagrebački su slovničari čakavsko i kajkavsko smatrali ukrasima svoje umjetnosti s čime se vukovci nisu slagali ističući štokavski čistu normu.

Godine 1877. pozvan je zemaljski školski odbor uz koji su pristupili književni i školski stručnjaci koji su se trebali izjasniti o pravopisnoj problematici. Sjednicama su prisustvovali predsjednik Ivan Kukuljević te J. Jurković, F. Petračić, I. Bratulić, I. Stožir, T. Smičiklas, Lj. Modec, S. Basariček, S. Sabljak, A. Veber, F. Marković i J. Miškatović. Pododbor su činili predsjednik A. Veber te Petračić, Marković, Smičiklas, Modec i A. Pavić koji su prihvatili pisanje samoglasnoga *r* bez popratnog *a* ili *e*. Nadalje, usvojeno je da se *jat* u dugim slogovima piše *ie*, a u kratkim *je*, piše se samo *ć*, ali se predviđa pisanje *dj* i *dj* (*đ*), *lj* i *lj*, *nj* i *nj*. Vince navodi rješenje toga:

„Pitanje je riješeno na taj način što se razlikovalo *dj* i *dj* (bez točke na j) te *lj* i *lj* (bez točke), kao i *nj* i *nj* (bez točke).“ (Vince, 2002.: 621.)

Zemaljski školski odbor predao je elaborat uz napomenu da etimologijska i fonetička pitanja nisu dovoljno istražena. Iako vlada nije propisala izradu pravopisnog priručnika, u ono doba u školstvu i javnosti upotrebljava se jezik zagrebačke filološke škole.

O zamiranju filoloških škola, Vince piše:

„Sedamdesetih i osamdesetih godina prestaju djelovati glavni predstavnici filoloških škola: Kurelac umire 1874., Kuzmanić 1879., a Veberova je djelatnost osamdesetih godina već neznatna. Upravo 1889., kada umire Veber Tkalčević, odlučila je hrvatska vlada riješiti problem jedinstvenoga školskog pravopisa. Pored Hrvatskoga pravopisa (1892.) pojavljuje se 1889. velika Maretićeva Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, a iste godine objavljena je i skraćena školska gramatika istoga autora pod naslovom Gramatika hrvatskog jezika. God. 1901. pojavilo se i veliko leksikografsko djelo – Rječnik hrvatskog jezika Ivana Broza i Franje Ivekovića, događaj u našoj kulturnoj i jezičnoj povijesti. Oba su djela ipak doživjela – uz pohvale – i određene kritike i zamjerke.“ (Vince, 2002.: 637.)

U članku O suvremenoj morfološkoj normi hrvatskoga jezičnog standarda i o morfološkim značajkama standardne novoštokavštine uopće Brozović između ostaloga piše i o jeziku djela

¹³ *Skrajnja* štokavština jest ona koju su vukovci izabrali za svoju književnojezičnu stilizaciju suprotstavljajući se zagrebačkoj filološkoj školi

napisanih u drugoj polovici 19. stoljeća koji se prilagođuje suvremenom standardu te taj postupak naziva obmanu, a djela krivotvorinama:

„Hrvatski tekstovi iz druge polovice 19. stoljeća izdaju se naime već više od 50 godina jezično redigirani prema suvremenome standardu, često i u kritičkim izdanjima. Stvarni tekst ne samo npr. Šenoa nego i većine realista suvremeni čitatelj može upoznati samo u prvim izdanjima ili u starim časopisima. Pri tom se dopreporodni pisci objavljuju uglavnom autentično. Tako je stvoren dojam da jezik u razdoblju Preporoda do 1900. pripada današnjoj normi, a da onaj od 1750. do Preporoda pripada predstandardnim razdobljima, iako nam je čisto jezično npr. Kačić nesumnjivo bliži od većine tzv. iliraca, pa u ponečem i npr. Franje Markovića. Radi se dakle naprosto o jednom krivotvorstvu i o obmani, jer je zaista nečuven apsurd da se pisci iz druge polovice 18. stoljeća izdaju s jezično autentičnim tekstovima, a oni iz druge polovice 19. stoljeća da se adaptiraju!“ (Brozović, 1976.: 113)

Gradska knjižnica Požega 1994. godine načinila je pretisak originala Požeškoga đaka iz 1863. pri čemu je osim identičnog jezika, tiskano i na identičnim formatima stranica (jedino su korice duže kako bi se zaštitile stranice). Osim njih, i Privlačica Vinkovci načinila je iste godine pretisak. Godine 2003. biblioteka Stoljeća hrvatske književnosti izdala je Požeškoga đaka, no unijela je promjene (i što se tiče jezika i formata knjige). U tekstološkoj napomeni, između ostaloga, navode:

„Prema tekstološkim načelima biblioteke Stoljeća hrvatske književnosti prenesene su sve jezične osobine predloška. Također, sačuvana je i interpunkcija izvornoga teksta. Autorova isticanja u tekstu prilagođena su tehničkim i likovnim pravilima biblioteke. Ispravljene su primijećene slovne pogreške. Prema suvremenom pravopisu uređeno je pisanje velikog i malog slova, upravnog i neupravnog govora, glasova č i ć te je ujednačeno pisanje složenih priloga i prijedloga. Dvoslovi tj i dj u položaju primarne jotacije zamijenjeni su jednoslovima ć i đ, a dvoslov gj zadržan. Glas j nije bilježen između dva otvornika jer ga ni sam autor nije pisao. Autor za dugi refleks samoglasnika jata upotrebljava dvoslov ie, a za kratki je. Njegov je grafijski prikaz u ovom izdanju istovjetan izvornom zapisu, a ispravljene su samo nedosljednosti nastale unutar takvog načina pisanja. Negacija je odvojena od glagola...“ (Detoni Dujmić, 2003.: 238.)

Zaključno, govoreći o 19. stoljeću, Ham kaže da se:

„razdoblje od ilirizma pa do kraja 19. stoljeća uobičajilo u filološkom smislu dijeliti na tri dijela – ilirsko razdoblje (od 30-ih godina do polovice 19. st.), razdoblje filoloških škola (od polovice 19. st. do 90-ih godina 19. st.), razdoblje pobjede hrvatskih vukovaca (posljednje desetljeće 19. st.).“ (Ham, 2006.: 65.)

JEZIK POŽEŠKOGA ĐAKA

Slovopis

Slovničari su tijekom 19. stoljeća često raspravljali o slovopisu, posebice o pisanju zamjene staroga glasa jata.

Adolfo Veber Tkalčević objavljuje tri izdanja Slovnice hrvatske za srednja učilišta 1871., 1873. i 1876. godine. Veber se drži slovničke tradicije i metodologije sastavljanja slovnice svojega doba, a ta je različita od naše suvremene pa je i Veberova Slovnica drugačije koncipirana nego naše suvremene gramatike.

Slovniciu dijeli na dva dijela. *Dio prvi. Rječoslovje.* obuhvaća *Glasoslovje, Likoslovje i Tvorenje riečih*, a *Dio drugi. Skladnja.* posvećen je *Skladnji slaganja, Skladnji djelovanja i Skladnji poredanja*.

U poglavlju o *Glasoslovju* piše o slovopisu i pravopisu, glasovima i glasovnim promjenama te naglasku. U izdanju iz 1873. godine Veber navodi da se hrvatski jezik piše abecedom koja ima 28 slova, a to su: *a, b, c, č, ć, d, e, ě, è, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, š, t, u, v, z, ž*. U *Opazki* ističe da slova latinske abecede *q, x i y* „ne trebaju Hèrvati za svoje rěči“ (Veber, 1873.: 1.), a slova *č, ć, ě, š i ž* „stvorili su na češki način od latinske abecede za izgovaranje glasovah, kojih neima u latinskom jeziku. (Veber, 1873.: 1.) Nadalje, kao otvornike navodi *a, e, i, o, u, è i ě* te obrazlaže da „mukli glasnik è stoji pred r-om, za kojim u jednoj slovci slēdi jedan ili više suglasnikah, ter se izgovara muklo glasom, posve jednakim glasom, kojim se od prednjega suglasnika na *r* prelazi; n. p. *pèrst, vèrt* itd.“ (Veber, 1873.: 5–6.)

U posljednjem izdanju Slovnice, Veber se odrekao rogatog *ě* kojega su se prije njega odrekli Gaj u Danici 1. siječnja 1848. i Šulek 20. travnja 1854. godine u članku O dvoglasu *ie* koji je objavljen u 16. br. Nevena.¹⁴ Rogato *ě* u dugom slogu piše *ie*, a u kratkom *je*. Osim rogatog *ě*, Veber je u istom izdanju napustio i pisanje *r s* otvornicima *a i e*, odnosno izostavio je muklo *è* što se očituje i u samom naslovu njegove slovnice. Umjesto dosadašnjih izdanja iz 1871. i 1873. godine naslovljenih Slovnica hrvatska, 1876. preimenovana je u Slovnica hrvatska.

Dvadeset i pet godina prije Veberova zadnjega izdanja Slovnice, Kraljević u Požeškome đaku *ě* u dugom slogu piše *ie*:

skorie (161.)¹⁵, *Osiek* (162.), *prie* (66.), *dvie* (134.)

dok u kratkom slogu zapisuje kao *je*:

¹⁴ Opširnije vidi: Jonke, 1964. u poglavlju Književni jezik 19. stoljeća

¹⁵ Broj u zagradi označuje stranicu na kojoj se nalazi primjer. Svi tako označeni primjeri iz Požeškoga su đaka.

djeteta (133.), *mjeseca* (1.), *besjediti* (6.), *umjerenih* (102.).

Osim rogatoga *ě*, Kraljević ne upotrebljava ni muklo *è*:

srdce (104.), *krv* (103.), *vrt* (103.), *crkva* (1.), *prvom* (predgovor, XIII), *prstom* (16.).

Ipak, u nekoliko je primjera ono prisutno pa se tako može uočiti:

gèrm (103.), *verhuncu* (13.) i *serdce* (12.)

Suvremeno *ć* pisano je u dva oblika, kao *ć* i rjeđe dvoslovom *tj*. Iako se jednako izgovaraju, Veber (1873.: 21.) navodi razlike u uporabi. *Ć* se piše na početku i kraju riječi, kod riječi koje se izgovaraju na *št* i *šč*, u infinitivu glagola na *-ći*, u komparativu riječi *velik*, prezentu glagola *htjeti*, odnosno *hotěti*, participu prezenta aktivnoga, ali i pojedinim riječima:

neće (171.), *obećavao* (199.), *noćiti* (219.), *oprošćenje* (247.), *domaća* (335.), *pomoć* (403.); *platje* (143.), *čestje* (196.), *tretjoj* (262.), *krštjane* (29.), *radostjom* (124.).

Osim već navedenih razlika u pisanju pojedinih slova, valja izdvojiti i suvremeno *đ* koje se označuje dvoslovom *dj*:

tudjem (Predgovor, XI), *gradjanin* (1.), *djak* (2.), *kradju* (138.), *medjuto* (20), *začudjen* (84.)

te izuzetno rijetko kao *gj* koji se upotrebljava pri pisanju stranih riječi gdje je izvorno *g*:

Angjelić (84.), *angjela* (22.), *Gjuro* (38.)

Slova *č, š, ž* te dvoslovi *lj* i *nj* odgovaraju suvremenim, dok *dž* piše izuzetno rijetko kao *ž*: *žepovi* (40.), a kasnije u djelu kao *dž*: *džepovi* (166.).¹⁶

Požeškoga đaka 1994. godine pretiskala je Gradska knjižnica i čitaonica Požega te Privlačica Vinkovci, dok je 2003. godine Matica hrvatska objavila izdanje Požeškoga đaka s minimalnim izmjenama. Po pitanju slovopisa, dvoslovi *tj* i *dj* zamijenjeni su jednoslovima *ć* i *đ*, dok je dvoslov *gj* zadržan. Sukladno originalu, *ě* je u dugom slogu pisan kao *ie*, a u kratkom *je*.

Tablica 2. Usporedba pisanja pojedinih slova

Suvremeno slovo	Zagrebačka filološka škola		Požeški djak 1863.	Požeški djak 1994.	Požeški đak 2003.
	do 1876. g.	poslije 1876. g.			
ć	tj, ć		tj, ć	tj, ć	ć
đ	dj, gj		dj, gj	dj, gj	đ
dž	/		ž, dž	ž, dž	dž
ije	ě	ie	ie	ie	ie
je	ě	je	je	je	je
slogotvorno r	ér		r, ér	r, ér	r, ér

¹⁶ Samo je jedan primjer pisanja *žep* (primjer naveden u tekstu), nakon čega se ista imenica spominje još petnaest puta i to u obliku *džep*.

Pravopis

Postoje četiri vrste pravopisa, a svaki nosi naziv prema temeljnome načelu. Babić, Finka i Moguš u uvodu Hrvatskoga pravopisa navode osnovna dva: historijski ili tradicionalni pravopis koji piše kako se nekada pisalo. Budući da teži očuvanju korijenu riječi (pr. junačstvo < junaštvo) naziva se korijenski ili etimološki. Drugi je fonetski koji se do 19. stoljeća zvao glasovni i nikada nije zaživio, a po njemu se „glasovi piše kako se izgovaraju, tj. isti se glas piše istim slovom.“ (Babić, Finka, Moguš, 1994.)

Budući da ti nazivi nisu precizni, uvode se dva nova naziva. To su fonološki pravopis koji pretpostavlja da svakom fonemu odgovara isto slovo ili grafem te morfonološki koji se rabio dosljedno od 30-ih godina 19. stoljeća do pobjede hrvatskih vukovaca 1893. godine, a neki su zadržali do 1918. godine. Njegovo načelo ne bilježi glasovne promjene na morfemskoj granici, odnosno jednačenja po tvorbenom mjestu, jednačenja po zvučnosti, a ni gubljenja suglasnika nisu se bilježila u pismu. Suvremeni pravopis jest fonološko-morfonološki ili umjereno fonološki koji radi jasnoće odstupa od automatskih glasovnih promjena.

Iz samoga naslova Kraljevićeva djela, Požežki djak ili ljubimo milu svoju narodnost i grlimo, sladki svoj narodni jezik, može se uočiti da je pravopis kojim se Kraljević služi etimološki, a danas ga nazivamo morfonološki. Morfonološki pravopis obilježje je zagrebačke filološke škole, a u skladu je s Babukićevim načelom *Govori za uši, a piši za oči*. (Babukić, 1854: 9)

Veber govori o dvama pravopisima: eufoničkom koji bi odgovarao današnjem fonetskom i etimologičkom, odnosno etimologijskom ili korijenskom, koji se danas naziva morfonološki.

Svaki pravopis, pa tako i Veberovo poglavlje o pravopisu,¹⁷ započinje pravilima o pisanju velikoga i maloga slova. Prema Veberu postoje dva pravila. To su pravilo o pisanju velikoga slova na početku rečenice:

„Velika početna slova pišu se na početku govora; na početku svakoga stiha; za piknjom; za dvěma piknjama, ako slěde tudje reči; za upitnikom i uzkličnikom, ako se njimi doveršuje govor.“ (Veber, 1873.: 22.)

i u pisanju vlastitih imenica: „Imena vlastita ljudih, gradovah, rěkah, gorah, zemljah itd.“ (Veber, 1873.: 22.). U *Opazki* Veber navodi i dvostrukosti koji neki pisci čine u pisanju vlastitih imenica koje se sastoje od pridjeva i imenice pri čemu obje riječi mogu biti pisane malim ili velikim slovom ili samo pridjev pisan velikim slovom. U nastavku navodi mogućnost pisanja malim ili velikim slovom pridjev koji je nastao od vlastite imenice, osim ako je nastao od vlastitog

¹⁷ Suvremene gramatike ne sadrže slovopis i pravopis.

imena ljudi. U tom se slučaju piše isključivo velikim slovom (pr. *plitvička jezera/ Plitvička jezera; zagrebački vinogradi/ Zagrebački vinogradi*). Kraljević u sintagmama koje se sastoje od pridjeva načinjenoga od imena grada i imenice, označuje pridjev velikim slovom, dok imenicu piše malim:

Požezkom placu (162.), *Požezkoga grada* (162.), *Požezko djače* (179.), *glasbe Požeške* (163.), *županije Požeške* (161.)

U pisanju vlastitih imena kao što su *Franjo Pravočina* (13.), *Petar Dobrotvor* (2.), *Ljubica* (13.), *Praznogradski Nišić* (94.), *Abraham von Wenighaben* (94.) i mnogih drugih početna su slova napisana velikim navodeći ime pa prezime, a prijedlog u imenu malim slovom.

Osim njih, jednako piše i gradove:

Požega (XIII.), *Kutjevo* (1.), *Pešta* (94.), *Našice* (222.) i *Osiek* (162.),

rijeke: *Save* (290.) i *Orlava* (10.) koju Kraljević u djelu naziva potokom te goru *Krndiu* (222.).

U djelu su prikazana i mnoga druga zemljopisna područja koja prelaze i granice Hrvatske, pa tako navodi i različite države:¹⁸

Madjarske (75.)/ *Magjarske* (360.), *Tursku* (140.), *Belgiu* (326.), *Ugarskom* (314.), *Bosnoj* (309).

Velikim početnim slovom naznačena su i okolna sela, dijelovi grada,¹⁹ polje, brdo, šuma, izvori i regija

Brestovcu (82.), *Blacku* (82.), *Bekteže* (209.)/ *Begtežih* (244.), *Rajsavacah* (193.); *Aršlanovce* (25.), *Jagodnjak* (239.); *Požezkom polju* (82.); *Sokolovcu* (364.), *Padež* (410.); *Fratrovica* (10.), *Tekia* (10.); *Banata* (73.).

Mažuranić u Slovnici (1869.) navodi da se velikim slovom pišu i mjeseci, a Kraljević ih dvojako piše. Iako su gotovo uvijek pisani malim početnim slovom, moguće je naći i primjere u kojima je ono ipak zapisano velikim:

svibnja (246.), *prosinca* (232.), *ožujka* (384.), *Lipnja* (255.), *Svibnja* (203.), *Siečnja* (71.).

U Temeljima ilirskoga i latinskoga jezika za početnike (1842.),²⁰ Mažuranić izdvaja da se i Bog piše velikim slovom pa se tako u Požeškomu đaku može uočiti:

Bog (28.), *Isus* (42.) i *Bogorodica* (342.) kojom se zamjenjuje Blažena Djevica Marija,

dok su sve ostale imenice koje upućuju na njih napisane malim početnim slovom:

otca i sina (28.), *otcu stvoritelju* (200.), *svemogućem stvoritelju* (205.), *sveta Gospa* (430.)

¹⁸ Primjer *turskom carstvu* (367.) piše malim početnim slovom čime odudara od pravila

¹⁹ Jedini primjer odstupanja pri navođenju dijelova grada velikim početnim slovom jest *kamenitih vratih* (183.)

²⁰https://books.google.hr/books?id=x2lcAAAACAAJ&pg=PA2&source=gb_s_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false

Nadalje, Mažuranić izdvaja da se svetkovine pišu velikim slovom. Kraljević u djelu često spominje vjerske blagdane, a još češće različita slavlja u čast nekome svecu. Jedino je blagdan Male Gospe (26.) zapisan velikim slovima, dok su ostali naznačeni malim:

velike gospe (321.), *mladom Uskrsu* (368.), *uskrsu* (375.)

Slično je i u zapisima slavlja pri čemu su jedino vlastita imena zapisana velikim slovom, dok je prva riječ označena malim:

Šimunovo (162.), *Ivan Krstitelj* (259.), *Grgurevo* (363.), *Florianovo* (237.), *Filipje* (242.), ali *sv. Filipa, svetom Filipu* (247.), *dan sv. Mihajla* (362.), *dan sv. Grgura* (363.)

Osim navedenih pravila, Kraljević velikim slovom piše imena naroda i njihovih pripadnika:

Turčinom (241.), *Horvat* (313), *Jugoslavjan* (313.), *Srbljin* (313.), *Bosanacah* (320.),

ali dosljedno malim slovom oslovljava Židove:

židove (91.), *čifuta* (91.).

Također i odnosne pridjeve na *-ov*, *-ev*, *-in* izvedene od vlastitih imena piše velikim slovom:

Matančevo (3.), *Ljubičin* (13.), *Pravočinin* (29.)

Riječi iz počasti

Mažuranić u Temeljima kaže da se velikim slovom pišu „sva imena častih i dostojanstvah, i sva zaimena na njih spadajuća, osobito onda, kad na onoga, na koga se piše spadaju.“ (Mažuranić, 1842.: 7.)

U Požeškemu đaku, ono je pisano isključivo malim slovom:

vaša (69.), *vaši* (19.), *vaše* (43.)²¹,

no pišući iz poštovanja voljenoj, lik Petra osobnu i posvojnu zamjenicu u 2. osobi jednine piše velikim početnim slovom:

Tebi, Te, Tebom, Tvoje (143.)

Prilikom tituliranja poglavarima u izravnom obraćanju, nazive piše velikim slovima:

Veličanstvo (309.), *Vašega Veličanstva* (310.), *Vašu Svjetlost* (413.)

²¹ Prije predgovora, u ujakovom obraćanju autoru može se uočiti da mu se ujak obraća s poštovanjem označavajući posvojnu zamjenicu velikim početnim slovom.

Prva riječ u rečenici

Prvu riječ u rečenici Kraljević piše velikim početnim slovom. Nakon upitnika i uskličnika može se uočiti malo slovo jer upitnik i uskličnik ne znače uvijek kraj rečenice:

„Tko je taj nesretnik, koi mi je moju narodnost oteo? tko je taj bezbožac, koi mi narodni jezik ukrade? gdje je, da ga vidim...“ (197. - 198.).

U pisanju neupravnog govora, Kraljević prvu riječ u rečenici te prvu riječ upravnog govora naznačuje velikim slovom:

„Sudčevica hoće da ga pozorna učini, te veli mu: 'Gospodine spajio, što pisali, da pisali, moja kći neće razumjeti, ona je mlada'.“ (245.).

Ako se upravni govor prekida umetanjem dodatka, tada nastavak upravnog govora piše malim slovom:

„'Sad je dobro', uzlikne Ništić; 'jer smo to saznali, sad će nam još lakše biti ovo dvoje djece razdvojiti; nije vas brige, sve ide za rukom'.“ (244.).

Sastavljeno i rastavljeno pisanje

Što se tiče rastavljenog i sastavljenog pisanja, glagole se prema normi zagrebačke filološke škole pisalo zajedno sa nječnicom, što Kraljević radi:

nemogu (93.), *nevidi* (93.), *neusudjuje* (95.), *nebi* (101.), *neidite* (104.), *nepiješ* (214.).

dok se složeni prilozi, prijedlozi, brojevi i veznici pišu rastavljeno također slijedeći tradiciju zagrebačke filološke škole:

iz vana (85.), *s mjesta* (87.), *sve jedno* (90.), *u nutra* (95.); *iz medju* (93.); *jedan put* (100., 117.), *sto put* (100.).

O MORFOLOŠKIM OBILJEŽJIMA PROMJENJIVIH RIJEČI U KRALJEVIĆEVU POŽEŠKOMU ĐAKU

Morfologija riječi sa sklonidbom i morfologija glagola u jeziku zagrebačke filološke škole opisana je u radovima Sande Ham, Ljiljane Kolenić i Branke Tafre. Ham i Tafra opisale su riječi sa sklonidbom - Ham u knjizi *Jezik zagrebačke filološke škole* (1998.), Tafra u *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić* (1993.) te u *Jezikoslovnoj razdvojb* (1995.) te Kolenić u knjizi *Pogled u strukturu hrvatske gramatike* (2003.). Kod Kraljevića nema odstupanja od takvog opisa

promjenjivih riječi, a morfologija promjenjivih riječi u skladu mu je sa zagrebačkom filološkom školom što se prikazuje u Tablici 2.

Tablica 2.: Morfološka i sintaktička obilježja jezika zagrebačke filološke škole (Ham, 2006.: 70) i Kraljevićeva Požeškoga đaka

Morfološka i sintaktička obilježja jezika zagrebačke filološke škole		Morfološka i sintaktička obilježja jezika Kraljevićeva Požeškoga đaka
morfologija	u imeničkom G mn. bilježi se h: G mn. jelen- <i>ah</i> , konj- <i>ah</i> , sel- <i>ah</i> , žen- <i>ah</i> , stvar- <i>ih</i>	jedan od <i>pjesnikah</i> dokaza (5.), sviranjem <i>trubaljah</i> , i udaranjem <i>talambasah</i> (5.), Petar biaoše mladić šesnaest <i>godinah</i> (6.)
	u DLI mn. nesinkretizirani su nastavci: D mn. jelen- <i>om</i> , konj- <i>em</i> , sel- <i>om</i> , žen- <i>am</i> , stvar- <i>im</i> L mn. jelen- <i>ih</i> , konj- <i>ih</i> , sel- <i>ih</i> , žen- <i>ah</i> , stvar- <i>ih</i> I mn. jelen- <i>i</i> , konj- <i>i</i> , sel- <i>i</i> , žen- <i>ami</i> , stvar- <i>mi</i>	D mn. ravno razliveno polje donoseće tamošnjim <i>stanovnikom</i> liep krušac (10.) L mn. Po <i>gorah</i> i <i>dolinah</i> , po kopnu i moru ore pjesme vojakom na poštenje (173.), Da se je u taj par kakov putnik kroz Požegu bio vozio, vidio bi ne samo ljudstvo tamo amo po <i>ulicah</i> vrveće (203., 204.) I mn. Ljubica nježno primivši predanu si knjižicu, tako ja brzo svojimi ružobojnimi <i>ustnicami</i> pozdravi (167.), tukodjer zelene grane pred mnogimi <i>kućami</i> ukopane (204.), Gospoja Jula odmah ustane, te među zaostavšimi Mladenovimi <i>pismi</i> poče ju tražiti (195.)
	DI. dv. u svih imenica s nastavcima - <i>ima</i> , - <i>ama</i> : jelen- <i>ima</i> , konj- <i>ima</i> , sel- <i>ima</i> , žen- <i>ama</i> , stvar- <i>ima</i>	ne potvrđuje se
	zanaglasni A jd. zamjenice <i>ona</i> glasi <i>ju</i>	Ljubica kao što se je putem pretvarala, da joj je studeno, da <i>ju</i> glava boli (264.), da <i>ju</i> mati ili tko drugi u štivenju nesmete (265.), Mati brzo <i>digne pismo</i> , te <i>ju</i> upita (269.)
	pravilan raspored navezaka u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi: G jd. sam- <i>oga</i> ; žut- <i>oga</i> D jd. sam- <i>omu</i> ; žut- <i>omu</i> L jd. sam- <i>om</i> ; žut- <i>om</i> I jd. sam- <i>im</i> ; žut- <i>im</i>	G jd. zašto da takova liepa i blagorodna gospodična svoju sreću rad tako <i>ništetnoga</i> mladića pokvari (267., 268.), vidi <i>njekoga</i> gospodina u svetčanom odielu sa sabijom (280.) D jd. nemože biti, da bi ti komu <i>drugomu</i> njegov poklon izručila (278.), tu dragocienost o miloj narodnosti i narodnemu jeziku <i>stranomu</i> čovjeku poklonila (286.) L jd. vidi <i>njekoga</i> gospodina u <i>svetčanom</i> odielu sa sabijom (280.), u <i>ovom</i> opet listu piše mi, da je <i>drugom</i> dala (285.) I jd. da se je mati u bližnjoj sobi probudila i k Ljubici još <i>suznim</i> okom na taj list mislećoj u sobu unišla (268.), kakovo bi življenje š <i>njim</i> imala? (271.)
	preporuka o sklonjivosti brojeva <i>dva</i> , <i>oba</i> , <i>tri</i> , <i>četiri</i> ; u brojeva <i>dva</i> i <i>oba</i> , <i>dvije</i> i <i>obje</i> razlikuje se rod: <i>dvaju</i> i <i>dviju</i> , <i>dvama</i> i <i>dvjema</i>	sa tim <i>trimi</i> dopisi (70.), o čem smo se nas <i>dvoje</i> razgovarali (33.), ju je gospoja <i>dvimi</i> izrazi bocnula (43.)
	glagolski pridjevi sadašnji i prošli posebna su sklonjiva vrsta participa: <i>prikazujuća slika</i> , <i>prikazujuće slike</i> ...	<i>Ljubica znajuća</i> (136.), <i>vapijuća pravda</i> (426.), <i>spavajućega djaka</i> (107.)
	futur egzakti: <i>bit ću kopao</i>	ne potvrđuje se

sintaksa padeža	<i>prema</i> i <i>protiv</i> slažu se s dativom	o ljubavi <i>prama</i> meni godiše srdcu momu (248.), viemost <i>prama</i> momu dobromu vladaru (289.) ²² <i>protiv</i> zapisuje kao <i>proti</i> : <i>proti njemu</i> (97.), <i>proti komu</i> (198.), <i>proti Turčinu</i> (301.)
	<i>mimo</i> se slaže s genitivom	ne potvrđuje se

Kao što je prije rečeno, promjenjive su riječi u normi zagrebačke filološke škole detaljno opisane, dok nepromjenjive nisu zbog čega će se one u sljedećem poglavlju opisati na temelju Kraljevićeva Požeškoga đaka.

NEPROMJENJIVE RIJEČI

Govoreći o nepromjenjivim riječima i njihovoj podjeli, Veber kaže da su „Čestice nepromjenjive reči, ter se djele na: prislove, predloge, veznike i umetke.“ (Veber, 1873.: 79.) U podjeli nepromjenjivih riječi kao onih koje ne mijenjaju svoj oblik, suvremeni gramatičari nisu složni. Babić i suradnici (1991.: 721.–741.), kao i Ham u nepromjenjive svrstavaju priloge, prijedloge, veznike, usklrike i čestice, dok Barić i suradnici (1979.: 208.–217.) te Silić i Pranjković (2005.: 242.–258.) govore o četiri vrste nepromjenjivih riječi (prijedlozi, veznici, čestice i uzvici) u koje ne svrstavaju priloge.

Tafra u knjizi Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić navodi da se prilozi u školskoj gramatici nalaze između promjenjivih i nepromjenjivih riječi pri čemu ih jedne gramatike svrstavaju u prvu skupinu riječi, a ostale u drugu:

„Kašiću je to nepromjenjiva vrsta riječi koja se dodaje glagolu, Karadžić i Daničić svoje gramatike završavaju glagolima, Mažuranić i Veber priloge, prijedloge, veznike i uzvike zajedno zovu čestice, koje su nepromjenjiva vrsta riječi. Maretić priloge ne obrađuje u morfologiji, nego samo u sintaksi. Nepromjenjiva je vrsta u BHŽ, Stevanovića, PV, TB, a u PG prilozi su svrstani u promjenjivu, odnosno djelomično promjenjivu vrstu. RG (I, 458.) smatra priloge djelomično promjenjivom vrstom. Kako su to riječi bez fleksije i bez morfološke strukture, ne može se uopće govoriti ni o djelomičnoj promjenjivosti priloga.“ (Tafra, 1993.: 134.)

Stjepan Babić u članku Jesu li prilozi promjenjive riječi odgovara:

„I jesu i nisu, već kako se uzme.“ (1988.: 84.) U nastavku se poziva na Hrvatsku ili srpsku gramatiku za srednje škole koja govori o priložima kao nepromjenjivoj vrsti:

„Riječi posljednjih četiriju vrsta (prilozi, prijedlozi, veznici, uzvici) imaju samo po jedan oblik, tj. ne mijenjaju se. Zajedničko im je ime partikule (čestice).“ (1913.: 4.)

²² Kraljević u Požeškomu đaku isključivo upotrebljava *prama*, dok *prema* izostaje

U istoj knjizi, u sintaksi o priložima tvrdi se da prilozi nemaju padež, broj i rod, ali mogu imati komparativ i superlativ.

Nadalje, Babić (1988.: 85.) navodi da Slavko Pavešić s obzirom na značenje, riječi dijeli na dvije skupine, a to su autosemantične, punoznačne, leksičke riječi kojima uz imenice, pridjeve, brojeve, zamjenice i glagole svrstava priloge te sinsemantične, pomoćne, odnošajne, gramatičke riječi kojima pripadaju prijedlozi, veznici, čestice (riječce) te uzvici. Pavešić kaže da su punoznačne riječi promjenjive ili djelomično promjenjive, a odnošajne riječi nepromjenjive.

Babić zaključuje da Pavešićeva gramatika priloge smatra i promjenjivim i nepromjenjivim riječima. Ako su prilozi posebne riječi, nepromjenjivi su, a ako se navedeni primjeri iz gramatike *brže, najmanje, dalje* određuju kao komparativi i superlativi riječi *brzo, malo, daleko*, onda su promjenjive.

Babić smatra da stupnjevanje nije morfološka kategorija, nego tvorbena jer i kad bi se priložima priznalo stupnjevanje, ne bi bili pomjenjive riječi jer se time dobiva nova riječ, a ne drugi oblik riječi. Uzimajući stupnjevanje kao morfološku kategoriju, Babić kaže:

„Ako stanemo na gledište da imamo stupnjevanje, onda su prilozi promjenjive riječi: ako kažemo da nema stupnjevanja, nego da se likovi *draže, najdraže, mudrije, najmudrije, brže, najbrže* tvore sufiksom *-e* od komparativa i superlativa pridjeva *draži, najdraži, mudriji, najmudriji, brži, najbrži*, a tako možemo reći kao što kažemo da je prilog *brzo* tvoren od pridjeva *brz*, onda ima jedno jednostavno pravilo: prilozi se tvore od pridjeva sufiksima *-o* i *-e* bez obzira bila osnovna riječ u pozitivu, komparativu ili superlativu, onda je svaki od tih priloga posebna riječ, nemamo stupnjevanje priloga i tada su prilozi nesumnjivo nepromjenjive riječi. Imamo dakle dvije istine, ali valja znati da je svaka od njih istina jer svaka zavisi od gledišta koje zauzmemo.“ (Babić, 1988.: 86.–87.)

Rad zaključuje riječima da se prilozi tvore od pridjeva, nemaju stupnjevanje i prema tome su nepromjenjiva vrsta riječi.

U nastavku rada opisivat će se nepromjenjive vrste riječi na morfološkoj, a ne sintaktičkoj ili semantičkoj razini.

Veznici

Veznike kao riječi koje povezuju riječi i rečenice, Veber dijeli na *uzporedne* koji vežu riječi jednake važnosti i *podredne*. Suvremene gramatike *uzporedne* zovu nezavisnim, a *podredne* zavisnim veznicima.

Veznici se zovu ovisno o rečenicama u koje se uvrstavaju. Veber navodi da su nezavisni veznici *spojni* (sastavni), *razstavni* (rastavni), *protivni* (suprotni), *uzročni* i *zaključni*, dok suvremene gramatike također navode pet skupina veznika, ali umjesto uzročnih koji svrstavaju

pod zavisne, govore o isključnima. Isključni su veznici *samo, tek, jedino* i složeni izrazi *samo što, tek što* i *jedino što*.

Što se tiče podjele zavisnih veznika, ona se razlikuje u suvremenim gramatikama. Suvremene gramatike razlikuju zavisne rečenice po mjestu svojega uvrštavanja u glavnu i zavisnim po sadržaju svojega uvrštavanja. Gledajući tu podjelu, zaključuje se da se Veberova podjela rečenica, odnosno veznika temelji na sadržaju svojega uvrštavanja.

Katičić govori o odnosnim, mjesnim,²³ načinskim, vremenskim, uzročnim, namjernim, posljedičnim, pogodbenim, dopusnim i izričnim (objasnidbenim).²⁴ Barić i suradnici veznike dijele na izrične, vremenske, uzročne, namjerne, posljedične, poredbene i načinske, pogodbene i dopusne, dok Silić i Pranjković govore o priložnim ili adverbijalnim rečenicama kojima „pripadaju one zavisnosložene rečenice u kojima se zavisna surečenica odnosi prema osnovnoj kao priložna oznaka (adverbijal) prema predikatu.“ (Silić, Pranjković, 2005.: 334.) U nastavku ih dijele na mjesne, vremenske, načinske, usporedne, uzročne, namjerne, uvjetne, posljedične i dopusne.

Detaljnija podjela veznika prikazat će se u tablicama 3 i 4.

Tablica 3: Nezavisni veznici u Veberu (Veber, 1873.: 81.), Požeškomu đaku i Katičiću (Katičić, 1991.: 151.–171.)

Nazivlje u Veberu	Suvremene gramatike	Veber (1873.)	Kraljević (1863.)	Katičić (1991.)
spojni	sastavni	i, takodjer; a i, pa i, da i, dapače i; ne samo nego i, već i, pače i, ne samo ne nego niti, već niti, pače niti	i, takodjer; a i, pa i, dapače i; ne samo nego i, već i	i, ni, niti, pa (pak), te (ter), nego i, već i, no i
razstavni	rastavni	ili, bud, pače, da, pak	ili, pače, da, pak	ili (iliti); ali, ja, ta
protivni	suprotni	a, pa, pako, li, nasuprot; ali, nu; nego, već, da, dapače; ipak, opet, sa svim tim, pri svem tom, uza sve to	a, pa, pako, li; ali, nu; nego, već, da, dapače; ipak, opet, sa svim tim	a, ali, no, nego, već, ipak, dok, međutim, samo, opet, ma, ama, tek, gdje, kud, otkud, kamoli, nekmoli, toli, gdjeli, a ipak, pa ipak, pa i pritom, pa i pored toga, a ono, a to, kad ali, a opet, a kamoli, a nekmoli, a toli, a gdjeli, a kud, a otkud
uzročni	uzročni	bo, jer, jerbo; što, jer da	bo, jer, jerbo; što, jer da	potvrđuju se u zavisnim veznicima

²³ Vezničke riječi mjesnih rečenica su *gdje, kamo, kuda, otkuda, odakle*. (Katičić, 1991.: 208.)

²⁴ Objasnidbeni veznici prilozi su *jer* i *ta*, a stilski obilježeno *bo*. (Katičić, 1991.: 171.)

zaključni	zaključni	te, pa; dakle, zato, s toga, sbog toga, radi toga	te, pa, dakle, zato, s toga,	dakle, zato, stoga, pa, s obzirom na to
-----------	-----------	---	------------------------------	---

Veber *uzporedne*, odnosno nezavisne veznike dijeli na *spojne (sastavne)*, *razstavne (rastavne)*, *protivne (suprotne)*, *uzročne* i *zaključne*, dok suvremene gramatike u nezavisne svrstavaju sastavne, rastavne, suprotne, isključne i zaključne.

Suvremene gramatike ističu i podjelu veznika na prave i neprave pa tako Babić i suradnici kažu:

„Pravi su veznici oni koji služe samo za povezivanje rečenica i riječi, a nepravi su oni koji pripadaju i drugim vrstama riječi, a služe i za povezivanje rečenica. Pravi su veznici dosad spominjani jednočlani i dvočlani, a nepravi su neodređene zamjenice i neki prilozi.“ (Babić i suradnici, 1991.: 733.)

Nadalje, izdvajaju i neodređene zamjenice *tko, što, koji, čiji, kakav* i *kolik* koji mogu biti i u službi odnosnih veznika pa se nazivaju i odnosne zamjenice. Osim njih službu veznika mogu imati i mjesni i vremenski prilozi *gdje, kud, kuda, kamo, odakle, kad, kada, otkad*, otkako i *dokle*, ali i riječi *kako, pošto, samo, stoga, zašto, zato, već* i *dakle* koje osim veznika biti i prilozi ili čestice.

Veznici se dijele i prema vrstama rečenica koje povezuju, a o tome piše Katičić u Sintaksi. Govoreći o nezavisnim veznicima, kažu da su to:

„prilozi ili drugi kakvi priložni izrazi kojima je izbljedjelo prvotno njihovo leksičko značenje, a dobili su zato gramatičko koje izriče upravo preobliku sklapanja, vezu među rečeničnim ustrojstvima sklopljenim u nezavisno složenu rečenicu.“ (Katičić, 1991.: 156.)

Veber navodi da su sastavni veznici *i, takodjer; a i, pa i, da i, dapače i; ne samo nego i, već i, pače i, ne samo ne nego niti, već niti, pače niti*, a suvremena literatura kaže da su to *i, pa, te, ni niti*, dok *takodjer (također)* navodi kao prilog, a *dapače i, a i, pa i, da i, već i, ne samo nego i, pače i, ne samo nego niti, već niti* i *pače niti* složenim priložnim izrazima. Katičić navodi da se:

„priložni izrazi *nego i, već i, no i* mogu pojaviti kao samostalni veznici kad u prethodnoj rečenici stoji priložni izraz *ne samo* ili *ne samo da*. (Katičić, 1991.: 163.)

U Kraljevića se potvrđuju *i, takodjer; a i, pa i, dapače i; ne samo nego i, već i*:

„...kad sam sám kazao, *a i* osvjedočen sam, da se jedino ljubavjom prama miloj narodnosti sve postići može...“ (288.)

„danas je svetac, zato bi i pečenku morala prirediti za peč, *pa i* pitu rad bi praviti...“ (53.)

„A ako bi tko pitao za uzrok, svaki bi Požežanin, *dapače i* najmanje diete kazalo, da je to presretni dan za tu varošicu...“ (408.)

Posebno isticanje moguće je umetanjem veznika *ne samo nego i, već i, ne samo ne, već niti*:

„Kad se Ljubica za kratko vrijeme probudi, taki uze svoju knjižicu i poče pregledati, *ne samo* nju, *nego i* njezin zadržaj...“ (197.)

Drugi način isticanja jest udvostručavanjem *jestnih, niječnih te jestnih i niječnih* veznika. Jestni udvostručavaju veznik *i*, niječni *ni*, dok su jestni i niječni veznici *i-pa niti, niti-pa i*.

Veber navodi da su rastavni veznici *ili, bud, pače, da, pak*, dok suvremena literatura izdvaja samo veznik *ili* kao rastavni veznik. Katičić te Barić i suradnici navode da je *pak* sastavni veznik, a veznik *da* Barić i suradnici svrstavaju u pogodbene, namjerne i posljedične veznike. Veznik *bud* je zastarjelica, a dolazi u imperativu glagola *biti*, dok je *pače* skraćeni oblik priloga *dapače*.

Za razliku od čestoga *ili*, Kraljević prilikom pisanja Požeškoga đaka ne upotrebljava *bud*:

„Ja mislim, da će se u vašoj bašći možebiti liepa koja ruža *ili* cviet Ljubica najti, koja će se mojoj gorućoj težnji smilovati!“ (80.)

Prema Veberu, suprotni veznici su *a, pa, pako, li, nasuprot; ali, nu; nego, već, da, dapače, ipak, opet, sa svim tim, pri svem tom, uza sve to*. Iako suvremene gramatike, primjerice Silić i Pranjković navode da su suprotni veznici *a, ali, nego, već* i *no*, Katičić navodi i mnoge suprotne priloge: *ipak, dok, međutim, samo, opet, ma, ama, tek, gdje, kud, otkud, kamoli, nekmoli, toli, gdje* te složene izraze: *a ipak, pa ipak, pa i pritom, pa i pored toga, a ono, a to, kad ali, a opet, a kamoli, a nekmoli, a toli, a gdje, a kud, a otkud* i dr. Kraljević upotrebljava *a, pa, pako, li; ali, nu; nego, već, da, dapače, ipak, opet, sa svim tim*:

„Kazna, nebijaše tako znatna, *ali* poštena i nevina srca ovih mladićah više su oćutila, nego da bi jim se Bog zna kakova druga nesreća dogodila.“ (126.)

„Ovo dvoje mladenacah, više djece nego ljudih zadadoše si tvrdu vjeru i viernost, te se živim Bogom zakleše, da, ako se u životu nebi mogli sastati, prije vole umrieti, *nego* se drugomu zaručiti.“ (168.)

Veber u nezavisne svrstava i uzročne veznike govoreći da su to *bo, jer, jerbo, što* i *jer da*, a isto tako i u zavisnim govori o uzročnim veznici izdvajajući veznike *kad, budući da, što*. Za razliku od te njegove podjele, suvremene gramatike uzročne veznike isključivo svrstavaju u zavisne, dok kao vrstu nezavisnih navode isključne veznike *samo, tek, jedino* i složene izraze *samo što, tek što* i *jedino što*. Rečenice spojene isključnim veznici zovu se isključne, no Katičić ih naziva izuzetnim rečenicama.

Prema Veberovoj podjeli, Kraljević upotrebljava sve navedene uzročne veznike koje on svrstava u nezavisne veznike: *bo, jer, jerbo, što, jer da*:

„Sretan i presretan onaj, koi je u srdcu svom osiguran, da ga ti ljubiš, slast *bo* uživa, da je od stvorenja, koje nalikuje angjelu ljubljen.“ (233.)

„Kad jim je tako sve oduzeto, onda jim svake vrsti namet namiću na sve ono, što su imali a sada nemaju; a kada to platiti nemogu, *jerbo* nisu svemogućí, da stvaraju, što Turci zahtievaju, tada ih hvataju i u tamnicu bacaju, gdje i godine čame, a za hranu, štapove dobivaju.“ (311.)

Zadnja vrsta *uzporednih* veznika jesu zaključni: *te, pa, dakle, zato, s toga, sbog toga, radi toga*. Veber u zaključne svrstava *te* i *pa* koje suvremene gramatike smatraju sastavnim veznicima, a i sam Veber *pa* spominje u suprotnim veznicima. *Sbog toga* i *radi toga* složeni su izrazi sastavljeni od prijedloga *sbog* i *radi* i zamjenice *to*, dok *dakle, zato* i *stoga* odgovaraju zaključnim veznicima u suvremenim gramatikama:

„Milo mi je i predrago svako pismance, svako slovo od tebe, nemoj *dakle* oklevati, već mi što bržje i više piši.“ (149.)²⁵

„Mati Ljubičina, *s toga* ukora u sto neprilikah postavljena, reče: 'Što je to'?“ (145.)

Zavisne veznike Veber naziva *podrednim*, a dijeli ih na *vremenne* (*vremenske*), *uvětne* (*pogodbene*), *uzročne*, *dopusne*, *naměrne*, *posljedične*, *prisposodobne* i *upitne*. Katičić navodi podjelu zavisnih rečenica po mjestu svojega uvrštavanja u glavnu te po sadržaju svojega uvrštavanja. Po sadržaju svojega uvrštavanja, rečenice mogu biti odnosne, mjesne, načinske, vremenske, uzročne, namjerne, posljedične, pogodbene, dopusne i izrične, ovisno o uvrštenim veznicima i vezničkim riječima.

Tablica 4: Zavisni veznici u Veberu (1873.:81.), Požeškomu đaku i Katičiću (Katičić, 1991.: 208.–336.)

Nazivlje u Veberu	Suvremene gramatike	Veber (1873.)	Kraljević (1863.)	Katičić (1991.)
vremenni	vremenski	kad, kada; kako, čim, tek što; pošto, poklam; prije nego; dok, dokle, doklegod, dočim	kad, kada; kako, čim, tek što; pošto, <i>poklem</i> ; dok, dokle, doklegod, dočim	kad(a), dok, dokle, dočim, čim, jedva, tek, pošto, kako, otkad(a), otkako; kad god, dok god, dokle god, sve dok, samo dok, jedva što, tek što, nakon što, poslije nego, prije nego, poslije nego što, prije nego što
uvětni	pogodbeni	da, ako, kad, li; samo da ako, samo da ne; kamo li, nekmo li	da, ako, kad, li; kamo li	ako, li, kad, da; onda, tada, tako, to, ono, a, a to, a ono
uzročni	uzročni	kad(a); budući da; što	kad, budući da; što	jer, što, kad(a), kako, budući da; jerbo, pošto, e, gdje, zašto, bo; zato što, zbog toga što, uslijed toga što, zahvaljujući tome što

²⁵ Zatipak u originalu; piše 149. stranica, ali se zapravo nalazi na 249.

dopustni	dopusni	akoprem, premda, premako; da i, ako i; sve da i; ma, makar	akoprem, premda, premako; ako i; ma, makar	iako, ako i, ako, premda (prem da), ako prem, makar, makar da, ma, mada, da, i da, da i, pa da i, koliko; opet, ipak, ali, ali opet, no, pa opet, pa ipak
naměrnj	namjerni	da, da ne; nebi li; da tim, da što, da to	da, da ne; nebi li; da tim, da što, da to	da, eda, kako, li, neka
posljedični	posljedični	da, te, da ne	da, te, da ne	da, kako, te
prisporobni	načinski	kano (kao, kako), poput, nego; kano što, nego što; kano da	kano, kako, nego; kano što, nego što; kano da	kako, kao što, kao da, koliko, što
upitni		li, da li; ne li; zar? ²⁶	li, da li; zar	

Veznike *kad, kada; kako, čim, tek što; pošto, poklam, prije nego; dok, dokle, doklegod, dočim* Veber navodi kao vremenske. Barić i suradnici (1979.: 214.) za vremenske veznike navode *čim, dok, kada, kad, kako, pošto, nakon što, dok* Katičić opširnije navodi vezničke riječi i izraze govoreći:

„Vezničke riječi vremenskih rečenica jesu odnosni prilozi vremena: *kad(a), dok, dokle, dočim, čim, jedva, tek, pošto, kako, otkad(a), otkako*. Vremenske rečenice uvrštavaju se i vezničkim izrazima *kad god, dok god, dokle god, sve dok, samo dok, jedva što, tek što, nakon što, poslije nego, prije nego, poslije nego što, prije nego što*.“ (Katičić, 1991.:220.)

Kraljević pri pisanju Požeškoga đaka ne upotrebljava jedino veznik *prije nego*, dok veznik *poklam* zapisuje *poklem*:

„*Poklem* dakle vidiše, da to majstori, vratjajući se iz Kutjeva s vašara...“ (95.)

„*Čim* to izreče, skoči, jer ga je nješto iza grma dotaknulo...“ (106.)

„Nazočna gospoda, *pošto* su svaki po jednu čašicu popili, i zalogaj kruha založili bili, oprostiše se sa Pravočinom, otidu među ženski spol, i svaki svoju pozove, da se doma povrati.“ (398.)

„...*dok* to čuvala budeš, bit ću uvjeren, da na mene misliš...“ (167.)

„Sretni smo *dok* imamo vodju; jer dobar vodja više vriedi i zna, nego hiljadu i hiljadah drugih.“ (295.)

„Ženski spol u takovih prohodih uvijek odzada ide, toga radi dogodilo se je, da je Ljubica morala izvan crkve svetu misu slušati, *dočim* su pred njom idući crkvu napunili.“ (205.)

„Što se pako tiče vašeg roda, milostivna gospojo, to ja znam, da ste vi gospoja, *dočim* su vaše kćeri frajlice a gospodin vaš senator...“ (56.)

„Sad vas još zaklinjemo živim Bogom, da nam vierne ostanete, *doklegod* glas nedobijete o smrti našoj; jer ćete u suprotivnom slučaju svakog od nas prvo reda u vječnu propast strmoglaviti.“ (178.)

²⁶ Navedeni veznici nalaze se i u *uzporednim* i *podrednim* rečenicama, dok zar uvijek stoji ili u glavnoj ili *uzporednoj* rečenici.

Katičić navodi da na mjesto veznika dok može stajati *dokle*, *dok god* i *dokle god* koji su stilski obojeni. Osim njih, Kraljević na jednom mjestu piše *doklemgod*:

„...jer *doklemgod* se u javnom životu tuđim duhom diše, dotle za razvitak materinskoga jezika nije dobe, ma se tomu mudroznanci meni protivili budu, ja pri tom ostajem, i pazite na moje rieči, mi nećemo doživieti...“ (394.)

„A *dokle* bi možebiti potlam godine danah sa svih stranah stigli odgovori, glaseći, da potraženih osobah neima, dotle bi se Petar u svojoj sobi s knjigami mogao baviti, pa ako bi mu vrieme dugo bilo, ja bi zamolio gespodina starešinu, da dopusti, da se Petar smije u stanovite dneve po Požegi šetati...“ (140.)

Za *uvětné* veznike Veber navodi *da*, *ako*, *kad*, *li*, *samo da ako*, *samo da ne*, *kamo li*, *nekmo li*. Suvremene gramatike nazivaju ih pogodbenim, a Barić i suradnici navode da su to *ako*, *da*, *kada*, (*kad*) *li*, dok Katičić navodi i zamjeničke priložne izraze *onda*, *tada*, *tako*, *to*, *ono*, *a*, *a to*, *a ono*.

Od *uvětnih* veznika, Kraljević upotrebljava *da*, *ako*, *kad*, *li*, *kamo li*:

„*ako* mi baš dodija, ima u apoteki svakake vrsti prašakah i vodicah, što će pripomoći, da se je oslobodim.“ (128.)

„Vidite dakle, moje sieđe kose, da ja ni za sto godinah, a *kamo li* za tri, a najmanje za dvie ili jednu godinu njemački neću moći naučiti.“ (388.)

U Slovnici Veber (1873.: 81.) navodi nekoliko uzročnih veznika koji se svi mogu uočiti u Požeškomu đaku, a to su *kad(a)*, *budući da*, *što*. Barić i suradnici (1979.: 214.) navode da su uzročni veznici *jer*, *što*, *gdje*, *kako* te veznički izraz *budući da*, dok Katičić izdvaja još i veznik *kad(a)*. Nadalje, Katičić (1991.: 245.) izdvaja i uzročne veznike koji su stilski obilježeni: *jerbo*, *pošto*, *e*, *gdje*, *zašto* i *bo* te veznički izrazi *zato što*, *zbog toga što*, *uslijed toga što*, *zahvaljujući tome što* i sl.

„Nu *buduć da* baš silom hoćete, da ja budem sudčevica, i jer ste već obrekli, da ćete Sretinici o tom govoriti zato, da vidite, da se na vas naljutim, primam vaš predlog i nemarim...“ (55.)

Veznike *akoprem*, *premda*, *premake*, *da i*, *ako i*, *sve da i*, *ma*, *makar* Veber naziva dopusnim. Suvremene gramatike Silić i Pranjkić te Barić i suradnici izdvajaju *iako*, *mada* i *premda*, dok Katičić upotpunjuje popis dopusnih veznika s *ako i*, *ako*, *makar*, *makar da*, *ma*, *mada*, *da*, *i da*, *pa da i*, *koliko i* zastarjelim *prem da*, koji Veber i Kraljević zapisuju spojeno. Veznik *akoprem* koji navodi Veber i upotrebljava Kraljević zastarjelica je nastala od dva veznika *ako* i *premda*:

„Gospodine, *akoprem* mi svi vas veleštujemo, ipak se nesudara ne samo sa običajem i čudorednostju, da djevojka od stranjskoga štogod na poklon primi, nego takodjer niti bi momu, niti moga djeteta poštenju prudilo...“ (133.)

„Ljubica, *premake* je slaba bila od pretrpljene bolesti, i tu slabost još većma oćutila, što je tako dugo stajala i klećala; ipak zaboravi ona na sve tielesne nevolje...“ (206.)

„*Premda* je sve to, draga Ljubice, neporočna istina; ipak mamina volja mora biti izpunjena, što ona kaže, to nam djeci mora biti svetinja“ (31.)

„...pa *ako* i nedojdemo, dva tri tanjura kolačah nam pošalju...“ (24.)

„Šta ćemo dragi moj starešino, rod se neda sakriti, a ja se neću, *makar* još jedan put toliko imao, koliko imam, zaboraviti, koje sam gore list'.“ (78.)

*Naměrn*ni veznici prema Veberu su *da*, *da ne*; *nebi li*; *da tim*, *da što*, *da to* te ih Kraljević sve upotrebljava:

„Veliko zvono svetoga Lovre saziva bogoljubne kršćjane, da na dan predrage Gospe majke Božje u crkvu pohite, ter da nju, utješiteljicu, u nevoljah sklopljenima rukama zamole, da bi dostojala biti posrediteljicom u miloga svoga sinka, *nebi li* nam teškoće svagdanjega života, brige i skrbi lake i podnosljive bile.“ (29.)

Veznik *da tim* upotrebljava se pred drugim i trećim stupnjem komparacije pa Kraljević piše:

„Čini mi se, *da* ću *tim* to mlado i bedasto diete najlakše moć zavesti.“ (130.)

Za razliku od Vebera, suvremene gramatike za namjerne veznike navode *da*, *eda*, *kako*, *li*, *neka*.

Posljedični veznici prema Veberu su *da*, *te*, *da ne*, a Kraljević ih sve upotrebljava:

„...samo da Turkom u ruke neupanu, te tako *da* nepostanu niemo orudje za namirenje turskih požudah.“ (312.)

Silić i Pranjković, Barić i suradnici te Katičić navode da su posljedični veznici *da*, *kako* i *te*. Nadalje, Katičić kaže:

„U rečenicu kojoj je priložna oznaka načina zamjenički prilog tako ili priložna skupina što sadrži taj prilog može se uza nj, na mjesto priložne oznake načina, uvrstiti druga rečenica koja kazuje kakva posljedica proizlazi iz načina kojim je obilježen sadržaj glavne rečenice. Pri takvu uvrštavanju zavisna se rečenica obilježuje veznikom *da*.“ (Katičić, 1991.: 263.)

Primjer takve rečenice u Požeškomu đaku jest:

„'Eto gospodin varmedjski bilježnik Filip Strižić, on će biti tako dobar, *da* djeverom na mjesto Mladena bude'.“ (416.)

Veber navodi da su *kano* (*kao*, *kako*), *poput*, *nego*, *kano što*, *nego što*, *kano da* *prisposodbeni* veznici. Suvremene gramatike tu skupinu veznika nazivaju načinskima, a Barić i suradnici svrstavaju pod jednu skupinu nazvanu poredbeni i načinski. Katičić navodi da su načinski veznici *kako*, *kao što*, *kao da*, *koliko* i *što*.

Od *prisposodobnih* veznika Kraljevića upotrebljava *kano*, *kako*, *nego*, *kano što*, *nego što*, *kano da*:

„Pri polazku kada je svoju korpu uzela, učini mi se, *kano da* je plačuć rekla: s Bogom.“ (23.)

„...zatvori se prozor, zavjesa se navuče, a djevojčice skoči *kano* lane u društvo matere svoje, premda u srcu nezadovoljno, što više nečuje pjesmicah i negleda bieloga mjeseca.“ (13.)

„Kako je, tako je, ujdje mu u rječ Jula, 'može bit bi žene bolje znale ravnat *nego* li mužkarci, dragi moj mužu!'“ (19.)

Zadnja skupina zavisnih veznika prema Veberu jesu *upitni* veznici *li, da li, ne li* i *zar*. Kraljević upotrebljava *li, da li* i *zar*, dok *ne li* izostaje u Požeškomu đaku.

„ja doduše neznam odkuda to nagnutje, što *li* je to?“ (31.)

„zar on nesmije *za* cvietje ljubicu, koje je u vrtu umrieti?“ (104.)

Prijedlozi

Prijedlozi i veznici više se u gramatikama opisuju u sintaktičkom, nego morfološkom dijelu budući da se prijedlozima izražavaju sintaktički odnosi. O toj razlici nepromjenjivih vrsta riječi koje su potvrđene u slovnica, Rišner kaže:

„Tako je u starijih slovnica, primjerice u Vebera, koji značenja prijedloga opisuje u svezi s određenim padežom. Autori Gramatike hrvatskoga jezika S. Težak i S. Babić, sintaktički opisujući padeže, navode ulogu koju odgovarajući prijedložni izraz ima u rečenici (primjerice ulogu objekta, priložne oznake). Pri tom ne opisuju prijedložna značenja, kao što ih opširnije ne opisuju ni ostali suvremeni hrvatski slovnici.“ (Rišner, 1999.: 54.)

Veber navodi da su prijedlozi „čestice, koje naznačuju odnošaj među dvě osobe, stvari ili misli; děle se na razstavne i nerazstavne.“ (Veber, 1873.: 80.) U nastavku govori da *razstavni* zahtijevaju dopune u raznim padežima.

Babić i suradnici kažu da su prijedlozi (prepozicije):

„pomoćne gramatičke riječi koje označuju podređenost jedne punoznačne riječi drugoj i time izriču međusobni odnos predmeta ili radnji koje izriču punoznačne riječi.“ (Babić i suradnici, 1991.: 724.)

Babić i suradnici kažu da s prijedlozima dolaze samo zavisni padeži, a to su svi osim nominativa i vokativa izdvajajući genitiv uz koji najčešće dolaze, a dativ uz koji najrjeđe.

Babić i suradnici prijedloge po postanku dijele na prave (primarne), izvedene, nepravne (sekundarne) i složene. Pravim prijedlozima navode one koji samo služe kao prijedlozi i čije se značenje danas ne može izvesti ni iz koje druge riječi, dok nepravim nazivaju one čije se značenje može povezati sa značenjem i osnovom druge riječi (oni su izvedeni i složeni).

Za izvedene prijedloge kažu da su to

„oni koji nastaju okamenjivanjem kakvog oblika imenice. Od akuzativa imenice nastaju: čelo, dno, duž, kraj, mjesto, put, sred, vrh, a od instrumentala novonastali prijedlozi...pomoću, posredstvom, povodom, putem, silom i dr.“ (Babić i suradnici, 1979.: 209.)

Babić i suradnici pak dijele prijedloge na one koji su netvorbene riječi (pr. *bez, do, iz, iza, k, kod, kroz, med, o, ob, od* itd.), one koji su složeni od dvaju prijedloga (pr. *ispod, ispred, izmed, naproti, nasuprot, usuprot* itd.), one koji su složeni od prijedloga i imenice (pr. *dovrh, nadno, pokraj, ukraj, umjesto* itd.) te one koji su nastali popredloženjem imenica i priloga (*čelo, duž, kraj, mjesto, vrh, put*).

Tablica 5: Podjela prijedloga po padežu (Veber, 1873.: 80.)

	Veber (1873.)	Kraljević (1863.)
dativ	k (ka), prama, prema, proti	k (ka), prama, proti
akuzativ	kroz, niz, nuz, uz	kroz, nuz, uz
prepozicional	pri	pri
genitiv i instrumental	s	s
akuzativ i instrumental	med, nad, pred, pod	med, nad, pred, pod
akuzativ i prepozicional	na, o, ob, po	na, o, po
genitiv, akuzativ i prepozicional	u	u
genitiv, akuzativ i instrumental	za	za
svi ostali predlozi zahtevaju samo genitiv		

Veber navodi da uz dativ idu prijedlozi *k(a), prama, prema* i *proti* te ih Kraljević upotrebljava sve osim *prema* pišući Požeškoga đaka:

„... jer ovdje vele, da krstjanin *proti* Turčinu ništa svjedočiti nesmiye, i uvijek Turčin mora da ima pravo.“ (301.)

„Dobro si danas govorio, i probudio sve na ljubav *prama* narodnosti, i našem narodnom jeziku, vidit ću, kako ćeš mi pomoć probuditi na vašaru ljude na ljubav *prama* mojim opankom, da jih što više u Kutjevu prodademo.“ (9.)

Silić i Pranjković kažu da se s dativom slaže malo prijedloga. Kao najčešće izdvajaju prijedloge *k* i *prema*, a za ostale kažu:

„Ostali dativni prijedlozi (*nadomak, nadohvat, nasuprot, usprkos* i *protiv*) dolaze sve češće s genitivom, iako se preporučuje njihova uporaba s dativom. Prema tome dativ je padež koji u hrvatskome standardnom jeziku teži tome da se oslobodi prijedloga, da postane antiprepozicional (suprotno od lokativa, koji je uvijek prepozicional).“ (Silić i Pranjković, 2005.: 221.)

Rišner (2012.: 28.) navodi da je prijedlog *k* vezan samo uz jedan padež, dativ, a radi lakšeg izgovora, ispred riječi koje počinju s *k* ili *g* dodaje se prijedlogu navezak *a* (*ka selu*). U pojedinim rečenicama može se uočiti izostanak prijedloga, a Rišner to dodaje češćoj uporabi dativa bez prijedloga. Osim izostanka, u suvremenom jeziku česta je i zamjena prijedloga *k* s prijedlogom *prema*.

O prijedložnim padežnim izrazima *prema* + dativ i *prema* + lokativ postoje prijepori. U jeziku zagrebačke filološke škole moguće je razlikovati dativ i lokativ pomoću padežnih nastavaka, a razlog tome su nesinkretizirani padežni nastavci.

Starija norma prijedlog *prema* (*prama*) svrstava uz dativ (Mažuranić, Veber i dr.), a prema slovnicama zagrebačke filološke škole dativ i lokativ nemaju zajedničkih prijedloga pa je lakše razlikovanje u množini. No, u jednini se padežni nastavci dativa i lokativa ne razlikuju, ni u starijoj normi ni danas. Jedina vidljiva razlika jest razlikovanje u sklonidbi pridjeva, brojeva i zamjenica u jeziku zagrebačke filološke škole, dok je ta razlika u suvremenoj normi pretežito neutralizirana jer zamjeničko-pridjevna sklonidba u suvremenom jeziku ne čuva pravilnost razlikovanja ta dva padeža.

O različitim navescima u dativu i lokativu piše Ham:

„U jeziku je zagrebačke filološke škole u dativu uvijek prisutan završni samoglasnik *u*: *tomu*, *kojemu*, *lijepomu*, *jednomu* i sl. (oblici su bez samoglasnika iznimni), a u lokativu su najčešći oblici bez *u*, bez završnoga samoglasnika: *tom*, *kojem*, *lijepom*, *jednom* i sl. Čak je i završno *e* u lokativu iznimno, a u dativu *ga* i *nema*.“ (Ham, 1998.: 36.)

Za razliku od slovničara, gramatičari poput Daničića i Maretića složni su u tome da *prema* stoji uz lokativ. Razlog zbog kojega Daničić svrstava *prema* uz lokativ jesu novoštokavski naglasci koji se u sklonidbi nekih imenica razlikuju u dativu i lokativu.

Govoreći o različitosti hrvatske i srpske norme što se tiče naglasnih razlika, Ham kaže:

„Daničićevi suvremenici, Mažuranić i Veber, ne spominju naglasnu razliku dativ/lokativ u imenica koje navodi Daničić, a Mažuranićeva je slovnica poznata i priznata upravo po opisu novoštokavskoga naglasnoga sustava. I ovdje se potvrđuje različitost hrvatske i srpske norme i onda kad je o novoštokavštini riječ.“ (Ham, 1998.: 37.)

U suvremenom su jeziku dativ i lokativ nastavkom i naglaskom sinkretizirani, a ono što ih razlikuje različiti su prijedlozi.

Veber navodi da su prijedlozi koji dolaze samo s akuzativom *kroz*, *niz*, *uz* i *nuz*, a i suvremene gramatike slažu se s tom podjelom (jedino ne spominju *nuz* u podjeli):

„Popremivši sve, uzme svieću sa stola, ter u društvu supruga mučeći *kroz* dječju sobu u svoju spavaču pojde.“ (27.)

„Pušćat ću odsele *kroz* cielo ovo vrieme do reštauracie...“ (39.)

„Nu ta mržnja proleti samo *kroz* srca im i pomisao...“ (96.)

„Gradjanin njeki na kolih, u kojih biaše velik sanduk, proveze se sokakom Vučjakom, zatim preko pijaca pokraj školskoga zdanja u namieri provest se *uz* župnu crkvu, pa onda u Kutjevo, gdje će se na malu gospu vaašar obdržavati.“ (1.)

„...gledaj čuda, Ljubica mu *uz* srdce stoji!“ (159.)

„Nesreća je nesreću sliedila, pa *uz* to još predbacivanja gospe Jule, kan da je to sve zlo posliedica onoga, što je Pravočina Ništića odbio.“ (386.)

Kraljević upotrebljava *nuz*, dok *niz* izostavlja:

„...sjeđaše Ljubica, a pred njom otvorena knjižica sastojeća iz izpisanog papira, *nuz* nju pako brat joj Mladen, mladić 17 godinah...” (14.)

„Moram ovdje primjetiti, premda je Senatorović svršivši 4. latinske škole zanat učio, i onda ko majstor izabran za senatora to je ipak čovjek dosta iskusan bio, a *nuz* oto veliki lakerdiaš biaše...” (66.)

Prijedlog *pri* isključivo stoji uz lokativ. Suvremene gramatike navode da u suvremenom jeziku uporaba prijedloga *pri* nije česta i da je „ponešto obilježena kao knjiška“, a odnosi se na vremensku uporabu, dok je prostorna uporaba česta. (Silić i Pranjković, 2005: 233.)

„*Pri* pranju nogah pošaklji me morebiti nehotomce dva ili tri puta, da sam ju morao opomenuti...” (218.)

„Putujuć tako dojdemo *pri* zalazku sunca pred Našice, te iz daleka vidim pred nami hasurom pokrivena kola...” (224.)

„...dotle za razvitak materinskoga jezika nije dobe, ma se tomu mudroznanci meni protivili budu, ja *pri* tom ostajem, i pazite na moje rieči, mi nećemo doživieti...” (394.)

„Nu djaci nehtjedoše više oklevati, nego u vis dignu Mladena, i *pri* neprestanom vikanju: 'Živio naš vodja Mladen!' odnesu ga pred varošku kuću.” (123.)

„...no ipak poleg sve žalosti toliko je još *pri* sebi bila, da je stariju kćer Anicu po supruga u varošku kuću poslala...” (191.)

Prijedlog *s* može stajati s genitivom i instrumentalom. Iako može stajati uz oba padeža, suvremene gramatike kažu da je prijedlog *s* najtipičniji i najčešći instrumentalni prijedlog.

„...u isti par opet gospoja Julia *s* prozora prolazeću Dobrotvoricu pozove...” (42.)

„...koi je iz Osieka *s* vašara baš u onaj par kroz Begteže putovao...” (245.)

„...ovo sam navela *s* uzroka, što ste bili rekli, da sam ja majstarskog roda, to je bilo dok sam djevojkom bila...” (55.)

„Velika je tu žalost bila; al što mora biti, biti će, tako pregleda Pero još jedan put, jesu li se stari vojaci dobro razredili, da jim nebi koi novak *s* oka sišao.” (170.)

„Bože mili! nebi'l da oti, kad bi u milom svom narodnom jeziku slične bajke imali, nje takodjer hotjeli *s* onom istom vrućom željom čitati, kojom stranjske takove knjige čitaju?” (XI.)

„...jer tu večerom pri sjajnom mjesecu vidiš gdje na čopore idu momki *s* djevojkami iz pod ruke i krasne pjesme slavonske pjevaju...” (11.)

„...i tako se morade mlada Ljubica podati sudbini, i zadovoljiti se *s* motrenjem bieloga mjeseca...” (12.)

Veber navodi da prijedlozi *med*, *nad*, *pod* i *pred* stoje uz akuzativ i instrumental te suvremene gramatike potvrđuju tu podjelu prijedloga (prijedlog *med* suvremene gramatike zapisuju *među*)

Upotrebljavajući ih uz akuzativ Kraljević piše:

„Dragi otče, zašto me nisi pušćao kući, nego si me *med* sviet uveo?” (103.)

„Da sigurniji bude, opet *pod* vodu zaroni, i tako sretno dojde u svoju milu domovinu.” (325.)

„Molim dakle Vaše Veličanstvo u najsnizenoj poniznosti kano otca, da me iz tako žalostne domomovine osloboditi izvoli i mojoj otačbini *pod* svoje očinsko krilo stavi.” (315.)

„...ona bi Ljubicu odmah *pod* strogi izpit stavila, a Ljubica je mlada i neiskusna, pa bi taki kazala, da ste vi doneli i rekli joj, da je od mene.“ (257.)

„Ljubice vidivši taj prizor, odmah je zaključila, da je Nišić njezin dragocieni listić, koi je ona hiljadu putah prije poljubila, pročitao, pa skoči kao košutica *pred* Nišića...“ (145.)

Iste te prijedloge upotrebljava i uz instrumental:

„Opisivanjem, koliko te varoške, od drveta sagrađene kuće na velikom trgu Požežkom više k sredini pijaca postavljene, uprav *med* fratarskom crkvom i Paulinskim samostanom...“ (58.)

„Čestiti pašo, *med* timi ima mnogo krštjanah, koji više godinah nisu se izpoviedali...“ (305.)

„Tom prigodom bi joj još gorje Petrovo stanje, nego što je opisao i svoju ljubav odkrio, te *pod* jedinim uvietom, ako mi ruku dade, obećao, da će Petar od toga zla oslobođen biti.“ (142.)

„*Pod* vedrim nebom Ljubica sa mnogimi drugimi klečec moljaše se svemogućemu stvoritelju...“ (205.)

„Djeca ustadoše i kao *pred* večerom tako i sada Bogu se zahvališe, poljubivši zatim roditelje u ruke otidoše izvršit nalog materin.“ (21.)

„...tako ostade sama *pred* vrati u dvoru kao okamenjena.“ (153.)

Nad uz akuzativ Kraljević upotrebljava izuzetno rijetko, a najčešće ga piše uz instrumental:

„...brižni poglavari, ljubav čovječanska, a *nad* sve milostivi Bog, koga molite...“ (177.)

„...Nišić se već malo počeo micati, zatim otvori oči, te ugleda *nad* sobom razplakanu Ljubicu.“ (155.)

U Akademijinu rječniku (1935., XI: 464.) potvrđeni su instrumentalni izrazi s prijedlogom *pred*, a kao primjeri navedeni su *prida dnem*, *prid vrimenom*, *pred večerom*, *prid subotom*, *pred božićem*, *prid onim petkom*. Navedni izrazi rijetko se rabe u 19. stoljeću, dok su u suvremenom hrvatskom potpuno iščeznuli iz uporabe. Učestalija je uporaba prijedloga *pred* s akuzativom zbog većih sintagmatskih mogućnosti. Osim toga, Glušac i Rišner navode da se:

„veća učestalost akuzativnih nego instrumentalnih izraza može tražiti i u usporedbi s prijedlogom (prilogom) prije: iako se u suvremenom hrvatskom jeziku, pa i u jeziku 20. stoljeća, za oznaku prijevremenosti učestalije upotrebljavaju genitivni izrazi s prijedlogom prije, u prijašnjim je stoljećima, 19., a osobito u 18., u tome značenju učestalija uporaba akuzativnih izraza s prijedlogom *pred*.“ (Glušac i Rišner, 2013.: 248.)

Glušac i Rišner napominju da Raguž, Silić, Anić i Šonje navode prijedlog *pred* isključivo s akuzativom, dok Silić i Pranjković prijedlog *pred* navode uz akuzativ i instrumental. (Silić i Pranjković, 2005.: 228.,237.)

Prijedlozi *na*, *o*, *po* stoje uz akuzativ i lokativ (*prepozicional* prema Veberu). Veznik *na* najčešće stoji uz akuzativ:

„Nišić pako: 'Ali gospodine starešino, od kud meni ta sreća! izvolite sjesti', i posadi ga *na* stolac uza se. (76.)

„Dočim ona to izusti, već je listić bio *na* hiljadu komadah raztrgan, i kroz prozor, koj baš u onaj par otvoren biae, na sokak bačen.“ (145.)

„...kad *na* ručak zvoni, neobičajem odpuštiti, vi ćete mi dakle čest ukazati ter s menom ručati.“ (85.)

„...jer je dobro razumio, *na* što Ništić smiera.“ (83.)

„Kad je o tom razmišljavao, pogleda na prozor i vidi, gdje iz šume ljudi voze smriekovo granje, tada mu pade *na* um...“ (255.)

Nešto rjeđe prijedlog *na* Kraljević piše uz lokativ:

„Presvietlost vaša, već je jelo *na* stolu, ako izvolite!“ (90.)

Na u sastavljenim riječima označava mjeru, a najčešće uz njih stoji povratna zamjenica:

se napij (283.), *se nasmijao* (300.), *se nazvati* (309.)

Veznik *o* Kraljević upotrebljava uz akuzativ, no češće uz lokativ:

„Jedno vas molim, tamo u Brodskoj tvrđavi u mojem konaku imam pisma u jednom smotku i jednu knjižicu, glaseću *o* ljubavi prama narodnosti i narodnom jeziku...“ (301.)

„Zaplakan i turoban Pravočina razmišljavao je *o* svojoj budućnosti...“ (398.)

„...već pritrči k njoj, te joj se *o* vrat objesi i jecajući govoraše...“ (417.)

Mnogi su primjeri u Požeškome đaku prijedloga *po* uz akuzativ i lokativ:

„'Idem,' reče, 'napolje *po* mamu da skoro večeramo!.'“ (16.)

„...nego mati zovne Anicu, pa svakomu od djece *po* pol žemljčke dade, sebi i Kati majstorici 4 zadržavši.“ (46.)

„'...ovo vam je gospodin von Brauchviel iz Pešte, a ovo opet Abraham von Wenighaben iz Beča, njemački Ritteri, obadva veletržci, koji s menom u velikoj trgovini stoje, te š njimi *po* 30 do 40 hiljadah svake godine prometnem!.'“ (94.)

„*Po* gorah i dolinah, po kopnu i moru ore pjesme vojakom na poštenje.“ (173.)

„...stavimo se dakle svi u red, pa drugi dan *po* Šimunovu u Našice.“ (222.)

„...i tako je Petar dao njoj svoj govor *po* Mladenu pisan...“ (195.)

„Pred Bogom će biti vaša skrb naplatjena, ako tu zadaću *po* krstjanskoj i carskoj zapoviedi rešite...“ (177.)

„'Neka bude, dragi otče, *po* vašoj volji!.'“ (9.)

Prijedlog *u* može imati dopunu u genitivu, akuzativu i lokativu. Prijedlog *u* uz genitiv Kraljević piše:

„...na mesare, krčme i mlinare pozoran biti, i takova mjesta, da li se *u* njih limitacia zbilja obdržaje, pregledavati.“ (62.)

Prijedlog *u* uz akuzativ upotrebljava u sljedećim rečenicama:

„...jer ako već i bude morao vaš Petar *u* Kutjevo ići, to nemože prije svršetka peroracije.“ (3.)

„To izrekavši pogleda si *u* brata, ko žaba *u* jaje, ljubopitna sud njegov čuti.“ (30.)

„'...jako se je dopalo gradjanom, što ste dostojali *u* nedjelju pečeno meso konfiscirati, ter ste isto po licitaciji prodati dali, jer Marin nije vage u redu imao!.'“ (36.)

Lokativom uz prijedlog *u* piše sljedeće rečenice:

„Posljednih godinah kraljevanja blage uspomene kraljice Marije Terezije, početkom mjeseca rujna u slob. kr. gradu Požegi, iz crkve sv. Lovre, kojom upravljahu Paulini, u jutro u 10 satih izlažahu djaci u redu, poleg školskoga razreda dva a dva, u školsko zdanje...“ (1.)

Uz genitiv, akuzativ i instrumental stoji prijedlog *za*. Genitivom Kraljević piše:

„...to se vidi, kad poglavar hoće red da drži, da može, ja znam daće sve drugačie biti *za* moga vladanja.“ (35.)

Prijedlog *za* Kraljević češće upotrebljava uz akuzativ:

„Nu Ništić uzamši Pravočinu *za* ruku, škrljak mu iz ruke silom oduzme i rekne...“ (85.)

„'...važ sin, koi je šestu latinsku svršio, koga će *za* dva mjeseca sam profesor morat zvati 'Domine,'...“ (2.)

„...nisam bio *za* 25 godinah huncvut, pa baš neću ni *za* ovo još kratko vrijeme...“ (40.)

„Idi ti brate,' reče Matanac, 'ja neću, moj je Petar tekem u drugoj djačkoj, pa dok se ti sa peroracije vratiš, spremit ću se i ja sa svojim bundami, opakliami i kožuhi *za* vašar, pa ćemo skupa'...“ (4.)

„...sve je to krasota pogledati, pa zato i nuka nas, da se zahvalimo svemogućem stvoritelju, koi sva ova *za* razkošje ljudstva tako liepo priredi.“ (11.)

„Da sam ja u njezinoj koži, bi se bogami *za* najsrjetniu držala.“ (143.)

„... 'Zašto? *za* Boga', povikne Ništić...“ (87.)

„...pa sve da bi ja i htjela svoju kćer *za* vašega Petra dati, to se nemože izpuniti; jer kad Petar bude *za* ženitbu, Bog zna gdje će moja kći biti...“ (23.)

Osim uz genitiv i akuzativ, Kraljević prijedlog *za* piše uz instrumental:

„Eto nas u sobi *za* gospodinom, starešinom grada Požeškoga... (13.)

„Sravni me mili Pero sa crnom zemljicom, da me više na svijetu nije; to će Petar učiniti, a i on će brzo *za* menom dojt...“ (200.)

Svi ostali prijedlozi traže dopunu u genitivu od kojih Kraljević upotrebljava: *do, iz, kod, kraj, od, oko, osim, polag, pored, preko, put, radi, sred i sbog* koji Kraljević piše sa *z* (*zbog*).

Sastavljeno se pišu prijedlozi sa *dno, iz, na, kraj, radi, sred i verh*, dok Kraljević upotrebljava samo *iz, kraj i sred*.

S prijedlogom *iz* upotrebljava *med, pod, pred, izvan*:

„Dok se je tako razgovarao Pravočina sa Dobrotvorom, otvorio se je bio razgovor *izmed* majstorice Kate i gospoje sudčevice...“ (241.)

„Dočim tako Ljubica promišljavaše, spazi, gdje dva varoška pandura *izpod* ruke vode mladića...“ (109.)

„...jer bi mi *izpred* nosa Ljubicu odveo.“ (136.)

„Ništić je to tako glasno govorio, da je Ljubicu onakovoj *izvan* sebe bivšoj do uha doprlo...“ (199.)

Uz *kraj* upotrebljava se prijedlog *po* i *u*, pri čemu Kraljević upotrebljava samo u jednom slučaju i to pišući ga odvojeno:

„...zatim preko pijaca *pokraj* školskoga zdanja u namieri provest se uz župnu crkvu...“ (1.)

„...sjedne *u kraj* pa sluša...“ (96.)

Kao i u primjeru *u kraj*, Kraljević i *u sred* piše odvojeno:

„*U sred* dvorane zauzeše mjesta gospoda, sveštenstvo, profeseri i direktor, svi na stolicah sjedeći.“
(4.)

Suvremene gramatike ističu da genitiv od svih kosih padeža ima najšire i najopćenitije značenje. Silić i Pranjković navode iscrpan popis prijedloga koji traže dopunu u genitivu, a to su:

„od, do, iz, s(a), ispred, iza, izvan (van), unutar, iznad, ispod, više (poviše), niže, prije, uoči, poslije, nakon, za, tijekom (tokom), dno (podno, nadno, udno), vrh (povrh, navrh, uvrh, zavrh), čelo, nakraj, onkraj, krajem, potkraj, sred (nasred, posred, usred), oko (okolo), blizu, kod, kraj (pokraj), pored, nadomak, nadohvat, u, mimo, duž (uzduž), širom, diljem, preko, bez, osim, mjesto (umjesto, namjesto), uime, putem, pomoću (s pomoću), posredstvom, između, spram (naspram), put, protiv, nasuprot (usuprot), usprkos, unatoč, zbog, uslijed, radi (zaradi, poradi), glede, prigodom i povodom.“ (Silić i Pranjković, 2005.: 203.–219.)

Iako *poslije* i *nakon* označuju poslijevremenost, Glušac postavlja pitanje jesu li ti prijedlozi istovrijednice. Dio odgovora na to pitanje temelji se na njihovoj uporabi o čemu Glušac tvrdi:

„Nakon može biti dijelom vezničke skupine (*nakon što*), dok je *poslije* u usporedbi s *nakon* „vrjedniji“: može biti i prilog, kao i dio vezničkih skupina (*poslije nego* i *poslije nego što*).“
(Glušac, 2012.: 178.)

U nastavku Glušac navodi da Katičić vezničke skupine *nakon što* i *poslije nego (što)* svrstava u razgovorni stil te preporuča njihovu zamjenu veznikom *pošto*. Iz toga se zaključuje da s obzirom na mogućnost uporabe *poslije* i *nakon* nisu istovrijednice.

Nadalje, Glušac izdvaja da slovničari zagrebačke filološke škole V. Babukić i A. Veber bez normativnih ograničenja opisuju prijedlog *poslije*, dok među vremenskim prijedlozima ne navode *nakon*, koji se opisuje u starijim hrvatskim rječnicima.

Pretraživanjem Hrvatske jezične riznice može se uočiti mnogo češća uporaba prijedloga *nakon* o čemu Glušac kaže:

„Razlozi tomu mogu biti različiti: normativni (*poslije* se u pojedinoj jezikoslovnoj literaturi preporučuje rabiti kao prilog, ali ne i prijedlog), značenjski (imenica konb u prijedlogu *nakon* označuje kraj, konac, stoga se može reći da izrazi s prijedlogom *nakon* označuju neposrednu poslijevremenost zbivanja jedne radnje za drugom; u izrazima s prijedlogom *poslije* vremenska bliskost i neposrednost nije nužno prisutna te se njima označuje i šira poslijevremenost, tj. sve što slijedi bez obzira na vremenski razmak), stilski (prijedlog je *poslije* u izrazima s odrednicama vremenskoga značenja učestaliji u književnim djelima).

Kraljević češće upotrebljava prijedlog *poslije* zapisujući ga kao *poslje* (V., XV.) i (*naj*)*poslie* (226., 227., 231., 290., 332.), dok prijedlog *nakon* zapisuje samo jednom (30.)

Osim prijedloga *nakon* i *poslije*, Glušac navodi i *iza* koji zamjenjuje *nakon* i *poslije* u izrazima prostornoga značenja.

Usklici

Usklike, odnosno *uzkličnike*, kao one riječi koje ne stoje u bliskoj svezi s ostalim riječima u rečenici, Veber dijeli u sedam grupa: usklike *veselja, žalosti, čuda, nepovoljnosti, směha, nukanja* i *zazivanja*. Suvremene gramatike složne su u definiranju usklika kao vrste nepromjenjivih riječi, odnosno nizova glasova koji nemaju određenog logičkog smisla koji služe za:

„različitih duševnih stanja i dojmova kao što su: radost, žalost, strah, sumnja, ugoda, bol, iznenađenje i dr.; kao sredstvo da govornik svrati na sebe čiju pažnju ili da mu što zapovijedi ili da ga na što ponuka; kao riječi kojima se čovjek obraća životinjama doživajući ih, tjerajući ih ili naređujući im što te za oponašanje prirodnih zvukova, glasova životinja i neartikuliranih glasova koje čovjek ispušta u nekim prilikama.“ (Barić i sur., 1979.: 216.)

Kraljević upotrebljava usklike kojima izražava žalost, veselje, čuđenje, nukanje te one kojima se zaziva netko.

Usklicima *ah* i *ha* Kraljević izriče veselje:

„...tada mi opet na um dojde, ako takovo stvorenje ljubeći mene, ljubi i moju milu narodnost i grli moj materinski jezik, *ah*, najsretniega tade naroda moga!“ (235.)

„Kada čovjek ova, sva dobro promotri tada bi ja poleg svoga prezimena i predikata zlo stojao, prezime mi je Ništić, a predikat prazan grad', pa se nasmije *ha, ha!* to je zaisto smiešno!“ (79.)

Žalost izriče usklicima *jao, jok, joj, ah, oh, kuku lele* i *pomagaj*:

„...*ah* kako su naši ljudi nepostojani!“ (39.)

„...ako nebudem sudac, onda *jao* i *pomagaj* mojoj ženi...“ (40.)

„*jok* valaha! tu se mora najprije moliti...“ (270.)

„Kud sam zabasao, da sam se htjeo ubiti, *oh*, kako je slabo stvorenje čovjek...“ (289.)

„Od kada je Josip cesar suvladaoc matere svoje, svoje svietle cesarice Marije Terezije postao, od toga vremena u svem se strožie postupa: mene će, *kuku lele*, uhvatiti i zatvoriti, šta onda?“ (184.)

Čudo, odnosno čuđenje izražava četirima usklicima, a to su *o, ala, gle* i *nu*:

„*O* kako ste liepo izveli o toj snaši u pismu, što ste materi svojoj pisali!“ (277.)

„Kod ovik riečih opet Ljubica prestane čitati, te rekne: „Bože moj, *ala* je taj Petrov gazda smiešen čovjek!“ (216.)

„*Gle. gle!* već se to piše, 'naša mati', bre draga Ljubice, nije te opančarica Kata rodila, već sudčevica Jula.“ (247.)

„...*nu* sad ga stanem većma razmatrani, te spazim, da je siromah od glave do pete u gvoždju tako, da ako duže vremena pod tim teretom čamio bude, da će mu srce od bolo i tuge svismiti...“ (299.)

Usklicima *deder* i *dederte*, Kraljivić izriče *nukanje*:

„...'moja Ljubice, *gle*, kako ti je gospodin spajija liepu svilenu hodiću donio, *deder* mu se zahvali.“ (146.)

„Bilježnik na taj čin progovori: 'Za Boga, gospodine starešino, nemojte, *dederte* ovamo, da ih proštijem!'“ (70.)

Iako rijetko, Kraljević upotrebljava usklik *o* kao zazivanje i to najčešće Božjeg imena:

„*O* Bože, *o* Bože! što sam učinio, propast moja viekovična.“ (103.)

Tablica 6: Prikaz usklika u Veberu (1873.: 81.) i Požeškomu daku

Veberova podjela usklika	Veber (1873.)	Kraljević (1851.)
veselja	a, ah, ha, aha, oho, ala, haj	ah, ha, ala
žalosti	ao, jao, jok, joj, ah, oh, uh, vaj, ovaj, vajme, kuku, kuku lele, pomagaj, jadan, bolan	jao, jok, joj, ah, oh, kuku lele, pomagaj
čuda	o, oko, ihi, ala, gle, nu, nuti	o, ala, gle, nu
nepovoljnosti	uh, hu, pi	ne potvrđuje se
směha	ahaha, ikiki, uhuhu	ne potvrđuje se
nukanja	de, deder, dederte	deder, dederte
zazivanja	o, oj, ho	o

Prilozi

Priloge Veber naziva *prislovima* te ih definira kao:

„čestice koje naznačuju svojstvo ili stališ glagoljah, pridavnikah i prislovah; n. p. *dobro piše, malo oštrouman, dosta dobro žive*“ (Veber, 1873.: 79.)

U nastavku ih dijeli na priloge *vremena, mjesta, kolikoće i načina*, dok suvremene gramatike govore i o priložima uzroka.²⁷

Suvremene gramatike (Težak-Babić, Babić i suradnici) navode da su prilozi:

„nepromjenjive riječi koje se dodaju najčešće glagolima za označivanje mjesta, vremena, načina, uzroka, svrhe i količine radnje.“ (Težak-Babić, 1992.: 133.)

Ham (2012.: 96.) navodi da se prilozi najčešće prilažu glagolima, a u nastavku kaže:

„Kada su priloženi glagolima, prilozi pobliže označuju glagolsku radnju – mjestom, vremenom, načinom, uzrokom ili količinom vršenja. Prilozi su najčešće priloženi glagolima pa im je pobliže označavanje glagolske radnje temeljno značenje.“ (2012.: 96.)

Osim glagolima, mogu se prilagati i priložima, pridjevima i imenicama. Imenicama se prilažu količinski prilozi te je uz njih imenica uvijek u genitivu množine. (Ham, 2012.: 96.):

²⁷ Silić i Pranjković priloge dijele prema značenju, ali to se ne unosi u opis Kraljevićeva jezika kojim se dokazuje pripadnost normi zagrebačke filološke škole.

„...ako se mogu ono *nekoliko* dlakah, koje su Ništiću izpod nosa stajale, ko na ježu bodljike, brkovi nazvati...“ (83.)

Kraljević najčešće upotrebljava priloge načina:

„Ovdje starešina *naprasito* reče...“ (38.)

„Starešina Pravočina s nepovoljna glasa zlo razpoložen, *ljutito* baci lulu na stran, Ivu protjera, hajde bez traga, pa se po sobi poče šetati...“ (39.)

Prilozi vremena mogu se uočiti u sljedećim rečenicama Požeškoga đaka:

„'Ubio te Bog', vikne starešina, ter potrči po svoju trskovaću, 'ja ću tebe već pameti naučiti, što ti mene tako *dugo* za nos vodiš.“ (38.)

„Ništić na to *odmah* upade joj u rječ.“ (138.)

Kao priloge vremena, Kraljević upotrebljava *tekem* i *potlam*. Akademijin rječnik navodi da je *tekem*

„isto što i teke, od koga je i postalo dodavanem naveska *-m*, kao u *daklem*, *potlam* i dr.“ (1966., XVIII: 175.)

Prilog *tekem* Kraljević zapisuje, iako rijetko:

„Istina bog, ja sam medju nje onda *tekem* stupila, kad su se već pomirile i poljubile, a djeca okolo stajala i gledala“ (49.)

Za *potlam*,²⁸ Akademijin rječnik navodi da može biti prilog i prijedlog, a označava isto što i *potla* s naveskom *-m* kao u *poslam*. (1935., XI: 160.) U službi priloga ima značenje *zatim*, *izatoga*:

„Jedino je, što želim, da vaše i gospodina starešine rieči, nauk, opomene i grožnja Ljubicu prisile, *potlam* će ona već k sebi doći, kad se jednoč vjenča.“ (137.)

U službi prijedloga dolazi uz genitiv, a znači *iza*:

„A dokle bi možebiti *potlam* godine danah sa svih stranah stigli odgovori...“ (140.)

Izražavajući količinu, Kraljević piše:

„nadničar samo je *toliko* razabрати mogao“ (108.)

Zadnju vrstu priloga koju navodi Veber jesu prilozni mjesta. Ham (2012.: 95.) priloge mjesta dijeli po mjesnim pitanjima postavljenim mjesnim prilozima. Pitanje *gdje* znači mjesto, *kamo* smjer, a *kuda* znači kojim pravcem te ih Kraljević upotrebljava u sljedećim rečenicama:

„*ovdje* više nije za mene ostanka.“ (287.)

„biti ću prije na štaciji, *kamo* danas namieravam.“ (225.)

„on se je baš ovaj čas *ovuda* provezo.“ (413.)

²⁸ Osim *potlam*, u Đaku se može uočiti i oblik *najpotlam*.

Čestice

Čestice, koje Babić i suradnici nazivaju još riječce, partikule ili modalne riječi:

„nepromjenjive su riječi koje služe za oblikovanje ili preoblikovanje rečeničnog ustrojstva, za isticanje ili davanje drugačijega značenja pojedinim riječima.“ (Babić, 1991.: 734., 1992.: 140.)

Barić i suradnici (1979.: 214.) te Silić i Pranjković (2005.: 253.) čestice definiraju kao riječi koje izriču stav govornika. Barić i suradnici u nastavku navode kada se njima služimo, dok Silić i Pranjković navode podjelu u dvije skupine s obzirom na sintaktički status.²⁹

Nepromjenjive riječi opisuju se šturo, a čestice se

„u nekih (posebice ranijih) hrvatskih slovničara ne navode.“ (Rišner, 1999.: 46.)

U gramatici Brabeca, Hrastea i Živkovića (1954.), kao i u Tafrinoj knjizi Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić (1993.) ne spominju se čestice kao posebna vrsta riječi.

Babić i suradnici opširno pišu o česticama i njihovoj uporabi pa tako kao čestice navodi *zar* i *li* za oblikovanje pitanja. Osim njih navodi i česticu *ne* koja se naziva niječnica ili negacija. Osim njih navodi i čestice *evo*, *eto*, *eno*, *god*, *put*, *puta* te *neka* i *da* koje su čestice kad nisu u službi veznika. Kao drugu skupinu čestica čine:

„nepromjenjive riječi kojima se izriču različita subjektivno-modalna obilježja i ocjene rečenica kao cjeline, a sintaktički ne pripadaju toj cjelini, nego čine cjelinu za sebe. to su nepromjenjive riječi kao *da*, *ne*, *dabome*, *dakako*, *dašta*, *doista*, *zaista*, *nesumnjivo*, *nedvojbeno*, *neosporno*, *sigurno*, *jamačno*, *vjerojatno*, *zacijelo*, *naravno*, *navodno*, *možda*, *valjda*, *međutim*, *naprotiv*, *jednostavno*, *štoviše*...kad se tako upotrebljavaju da su jednakovrijednice rečenicama.“ (Babić, 1991.: 737.)

Za razliku od suvremenih gramatika koje svrstavaju čestice u posebnu vrstu nepromjenjivih riječi, Veber česticama smatra sve nepromjenjive riječi: priloge, prijedloge veznike i uzvike. Suvremene gramatike navode da su *zar*, *li* i *ne* čestice, dok Veber u svojoj Slovnici (1873: 184. – 185.) uz *zar* i *li*, navodi *da li* i *ne li* kao upitne veznike. Osim toga, u trećem dijelu Slovnice koja se naziva Skladnja poredanja, Veber spominje niječnu česticu *ne* za koju kaže:

„ako niječe pojedinu rěč, stoji pred njom; ako li čelu izreku, te se proteže osobito na glagolj, onda se s njim stopi u jednu rěč; ako li glagolj ima pomoćni glagolj, onda se s njim stopi u jednu rěč; ako li glagolj ima pomoćni glagolj uza se, čestica se spoji s pomoćnim.“ (Veber, 1873.: 203.)

²⁹ Više o uporabi čestica i sintaktičkom statusu vidi: Barić i suradnici, 1979.: 214.–215.), Silić i Pranjković, 2005.: 253.–258.)

ZAKLJUČAK

U ovom radu opisuje se jezik prvog hrvatskoga romana, Požeškoga đaka, požeškoga autora Miroslava Kraljevića. Prije analize jezika, navedene su kratke crtice iz života autora, a potom se veći prostor izdvojio za opisivanje njegove uloge u političkom, društvenom i književnom svijetu. Najviše se ostvario na dva polja - političkome obavljajući različite dužnosti te književnome pišući prvi hrvatski roman. Nikako se ne smije zaboraviti i njegova uloga osnivača, urednika i izdavača prve tiskare u Požegi. U njoj počinje 1863. godine izdavati časopis Slavonac koji je oko sebe okupio dosta suradnika među kojima su Josip Eugen Tomić, Franjo Ciraki, August Šenoa, Luka Ilić Oriovčanin, Josip Lerman, Ivan Filipović i mnogi drugi.

Ovaj rad obogaćen je preslikama osmrtnice, oglasa o otvaranju tiskare te naslovnici i prvoj stranici rukopisa Požeškoga đaka koji je za potrebe rada ustupio Gradski muzej Požega. Zahvaljujući suradnji s muzejom, uočene su razlike u rukopisu od prvog izdanja romana. Prilikom tiskanja, Kraljević je u tiskari jezik Đaka prilagodio tadašnjoj jezičnoj normi, a ponešto je i doradio. Usprkos tome, mogu se uočiti pogriješke za koje se Kraljević već u samom predgovoru ispričava.

Budući da je Kraljević roman napisao 1851., a tiskao ga 1863., važno je osvrnuti se i na političke prilike i hrvatski jezik u drugoj polovici 19. stoljeća. U to vrijeme javljaju se filološke škole: riječka, zadarska te zagrebačka i hrvatskih vukovaca koje su neprestano u sukobu. Dok zagrebački slovničari normiraju književni jezik koji je iznad mjesnih govora, hrvatski vukovci oslanjaju se na živi govor. Najbolja razlika može se uočiti temeljnim načelima škola pa se tako zagrebačka temelji na Babukićevu načelu *Piši za oči, govori za uši*, dok vukovsku školu određuje načelo *Govori kao što dobri štokavci govore*.

Tijekom 19. stoljeća slovničari su često raspravljali o slovopisu, posebice o pisanju jata. Veber objavljuje tri izdanja Slovnice (1871., 1873., 1876.) i tek u posljednjem izdanju riješava pitanje *jata*. Odriče ga se te ga u dugom slogu piše *ie*, a u kratkom *je*. Osim *jata*, napušta i pisanje *r* s otvornicima *a* i *e*. Što se tiče pravopisa, Kraljević poštuje Veberovo pravilo o pisanju velikim slovom imena vlastitih ljudi, gradova, rijeka, gora i dr. Poštujući normu zagrebačke filološke škole, Kraljević glagole piše s niječnicom, a složene priloge, prijedloge, brojeve i veznike rastavljeno.

Najveći dio rada posvećen je nepromjenjivim riječima. Prema Veberu to su veznici, prilozii, usklici i prijedlozi, a suvremene gramatike izdvajaju još i čestice. U radu se daje podjela svake nepromjenjive vrste riječi s popisom prema Veberu i suvremenim gramatikama te se izdvajaju oni veznici, usklici, prilozii i prijedlozi koje Kraljević upotrebljava pišući Požeškoga đaka pri čemu je potkrepljeno primjerima iz romana. Prilozii, usklici i prijedlozi gotovo su identični suvremenim

opisima, dok je najveća razlika uočljiva u podjeli veznika. Ta razlika nije uočljiva samo između Veberove slovnice i suvremenih gramatika, već razlike postoji i u podjeli veznika među suvremenim gramatikama.

Proučavajući jezik Miroslava Kraljevića otvara se niz novih pitanja vrijednih proučavanja izvornoga teksta, Veberove gramatike i suvremenih jezičnih norma.

Izvor

Kraljević, Miroslav, 1994., Požeški djak, Tisak i naklada Miroslava Kraljevića, Požega

Literatura

- Babić, Stjepan i suradnici, 1991., Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika, HAZU, Zagreb
- Babić, Stjepan, 1988., Jesu li prilozi promjenjive riječi?, Jezik., 36., Zagreb
- Babić, Stjepan, 1991., Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku, HAZU, Zagreb
- Barić, Eugenija i suradnici, 1979., Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika, ŠK, Zagreb
- Blažek, Pavle, 1989., Djelovanje i djelo Miroslava Kraljevića: (1823.–1877.), Osijek
- Brabec, I., Hraste, M., Živković, S., 1954., Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika, ŠK, Zagreb
- Brozović, Dalibor, 1976., O suvremenoj morfološkoj normi hrvatskoga jezičnog standarda i o morfološkim značajkama standardne novoštokavštine uopće, Jezik, god. 24., Zagreb
- Detoni Dujmić, Dunja, 2003., Predgovor u knj. M. Kraljević: Požeški đak, Matica hrvatska, Zagreb
- Frangješ, Ivo, 1987., Povijest hrvatske književnosti, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb-Ljubljana
- Glušac, Maja i Rišner, Vlasta, 2013., Vremenski instrumental, Rasprave 39/1, str. 235.–252.
- Glušac, Maja, 2013., Jesu li prijedlozi poslije i nakon istovrijednice?, Jezik, 60., Zagreb
- Ham, Sanda, 1998., Jezik zagrebačke filološke škole, Neotradicija, Osijek
- Ham, Sanda, 2006., Povijest hrvatskih gramatika, Nakladni zavod Globus, Zagreb
- Ham, Sanda, 2009., Pristup jeziku Josipa Kozarca, Šokačka rič 6, str. 231.–289.
- Ham, Sanda, 2012., Školska gramatika hrvatskoga jezika, Školska knjiga, Zagreb
- Jakić, Tomislav, 1974., Miroslav Kraljević, autor prvog hrvatskog romana i osnivač prve požeške štamparije, Požeški zbornik, IV, Slavonska Požega
- Jelčić, Dubravko, 1977., Vallis aurea, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb
- Jelčić, Dubravko, 2004., Povijest hrvatske književnosti, Naklada Pavičić, Zagreb
- Jonke, Ljudevit, 1964., Književni jezik u teoriji i praksi, Znanje, Zagreb
- Katičić, Radoslav, 1991., Sintaksa hrvatskoga književnog jezika, HAZU, Zagreb
- Kempf, Julije, 1910., Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i Požeške županije, Štamparija „Hrvatske tiskare i knjižare“, Požega
- Kolenić, Ljiljana, 2003., Pogled u strukturu hrvatske gramatike (Od Kašićeve do Tkalčićeve), Grafika, Osijek
- Mažuranić, Antun, 1869., Slovnica hrvatska za gimnazije i realne škole, Zagreb
- https://books.google.hr/books?id=loFcAAAACAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

- Mažuranić, Antun, 1842., Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike, Zagreb
(https://books.google.hr/books?id=x2lcAAAACAAJ&pg=PA2&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false)
- Nemec, Krešimir, 1995., Povijest hrvatskog romana od početka do kraja 19.stoljeća, Znanje, Zagreb
- Rišner, Vlasta, 1999., O nepromjenjivim riječima u gramatikama, Jezikoslovlje, 2–3, str. 45.–56., Zagreb
- Rišner, Vlasta, 2012., O uporabi prijedloga k, Jezik, 59., Zagreb
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 1880.–1976., knj. I-XXIII, JAZU, Zagreb
- Silić, Josip i Pranjković Ivo, 2005., Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta, ŠK, Zagreb
- Tafra, Branka, 1993., Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić, Matica hrvatska, Zagreb
- Tafra, Branka, 1995., Jezikoslovna razdvojba, Matica hrvatska, Zagreb
- Težak, Stjepko i Babić, Stjepan, 1992., Gramatika hrvatskoga jezika, Priručnik za osnovno jezično obrazovanje, ŠK, Zagreb
- Veber, Adolfo, 1873., Slovnica hrvatska za srednja učilišta, Zagreb
- Veber, Adolfo, 1887., Djela Adolfa Vebera zagrebačkoga kanonika, svezak III., Zagreb
- Vince, Zlatko, 2002., Putovima hrvatskoga književnog jezika, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb
- Vukovac, Stana, 1984., Miroslav Kraljević, nestor hrvatske književnosti, Požeški zbornik, V, Slavonska Požega